

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ARBANÁSZ ILDIKÓ – CSORBA GYÖRGY

KMETY GYÖRGY EMLÉKIRATA KARS ERŐDJÉNEK 1855. SZEPTEMBER 29-I VÉDELMÉRŐL

Kmety György Magyarországon is nehezen hozzáférhető angol nyelvű műve az 1848–49-es magyar katonai emigráció egy szinte teljesen elfeledett és a nemzetközi történetírásban is alig ismertetett hadszínterének talán leghíresebb ütközetéről – azon belül is elsősorban magának a szerzőnek a tetteiről – szól. A könyv műfajában is egyedülálló, hiszen más, hasonló tartalmú, nem szabadságharcos eseményekkel foglalkozó művet – egy csata vagy ütközet száraz, katonai leírását – az emigrációs irodalom nem ismer. Az emlékirat a közelmúlt eseményei miatt saját korában meglehetősen népszerű volt, hiszen tudomásunk szerint már a megjelenés évében legalább három kiadás készült belőle.¹ Jelentősége és évfordulója miatt döntöttünk a viszonylag rövid terjedelmű könyv fordítása mellett, kiegészítve azt a szerző életrajzával, a krími háború keleti (kaukázusi) frontjának rövid történetével és a mű keletkezésének körülményeivel.

A szerző

Kmety György 1813. május 24-én a Gömör megyei Felsőpokorágyon született. Evangélikus lelkész apjának 1818-ban bekövetkezett halála után a család Nyíregyházára települt át. Iskolai tanulmányait Késmárkon kezdte meg, majd a nevelését irányító bátyja, Pál 1833-ban közvitéznek adta a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredbe. A forrás hitelességének és megbízhatóságának bizonyítása szempontjából fontosnak érezzük, hogy részletesebben mutassuk be Kmety katonai pályafutását; láttassuk a kortársak által is nagyra becsült képességeit és vitézségét.

A közemberként induló Kmetyt testvére hamarosan a kadétek közé emeltette. Altisztként is már komolyan érdeklődött a taktika iránt: német klasszikusok műveit olvasta e témában. 1840-ben hadnagy lett, 1847-ben pedig már főhadnagy. 1848 októberében Magyarországra helyezték, az ezred 3. zászlóaljához, ám végül a Pozsonyban szervezett 15. honvédzászlóaljhoz került. Október 19-én annak századosává nevezték ki, október 22-én azonban már a győri 23. honvédzászlóalj élén találjuk. Csapataival bátran küzdött a szerencsétlen kimenetelű schwechati csatában, amelynek elismerésül Kossuth zászlóaljparancsnokká nevezte ki, a december 16-i parndorfi csatában tanúsított helytállásáért pedig alezredessé léptették elő. 1849. január 5-től egy dandár, majd 1849. február 15-től már egy hadosztály vezetésével is megbízták.

Csapataival a kápolnai csatát követően, február 28-án Mezőkövesdnél megszalasztotta a magyarokat üldöző osztrák dandárt, és ezzel a csatasorozat legszebb magyar harci

¹ *Kmety, George: A Narrative of the Defence of Kars on the 29th September, 1855. London, 1856.*

műveletét hajtotta végre. A tavaszi hadjárat első ütközeteiben hadosztálya nem jutott jelentős szerephez, ennek ellenére április 14-én ezredessé léptették elő. Részt vett a budai vár ostromában, a május 4-i rohamban ő maga is megsebesült. A főváros visszafoglalása után a VII. hadtest bal szárnyát kellett támogatnia: hadosztályával megszállta a Rába-vonalat és ellenőrizte a Sárvár–Veszprém–Székesfehérvár-i utat. A feladat teljesítése közben kapott hírt a Wyss-dandár elhelyezkedéséről, június 13-án Csornánál megtámadta azt, és csak kevésen múlt, hogy teljesen be nem kerítette és meg nem semmisítette. Kmety a csornai ütközetet követően továbbra is a Rába mentén bontakoztatta szét csapatait és biztosította a fősereget.

A magyar hadsereg elleni utolsó osztrák hadjárat 1849. június 26-án indult meg a magyarországi cs. kir. hadak új főparancsnoka, Haynau tábornok irányítása alatt. Kmetyt ugyanaznap vezérőrnaggyá léptették elő. Az osztrák hadműveletek következtében csapatai elszakadtak a Győrt védő magyar VII. hadtesttől, majd a további utasításoknak megfelelően Bácskába vonult le, ahol Guyon Richárd hadtestével együttműködve sikeres hadmozdulatokat hajtottak végre az ellenséggel szemben. A későbbiekben részt vett az augusztus 9-i temesvári csatában is, ahol a bal szárnyon indított támadásával komoly zavart okozott az osztrák csapatok között, ám a jobb szárny összeomlása végül meghátrálásra kényszerítette. Hadosztálya – mint az ütközet után az egyik legütőképesebb egység – fedezte a vert sereg visszavonulását Lugosra. Bem augusztus 14-én őt nevezte ki a Lugoson és környékén lévő csapatok, köztük Dessewffy Arisztid lovashadteste és Vécsey Károly V. hadteste főparancsnokává. Ott még utoljára augusztus 15-én utóvédharcot vívott egy osztrák dandárral, de hamarosan az ő csapatai is bomlani kezdtek. Kmety az emigrációt választotta.²

Kalandos menekülése után a vidini tábor lakója lett. Bem József iszlám hitre való áttérését követően ő is – minden valószínűség szerint csak névlegesen – renegáttá vált. Az áttért katonatisztek egy csoportját Bemmel (*Murat*³ pasa) az élen a szíriai Aleppóba helyezték át.⁴ Kmetyt az öreg tábornok teljes bizalmába fogadta.⁵ A városban 1850 októberében több hétig tartó súlyos zavargások törtek ki, amelynek leverésében tevékenyen részt vettek a magyar emigránsok is: a tehetetlen török tisztek helyére állva óvták a város keresztény lakosságát. Kmety az angol konzulátus védelmét látta el.⁶ Bem az eseményeket követően a felelős kormányzó leváltását és annak helyére Kmety kinevezését köve-

² Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Harmadik átdolg. jav. kiadás. Budapest, 2000. 170–171. o.; Thurzó Miklós: Kmety György. *Hazánk*, X. k. (Szerk. Abafi Lajos.) Budapest, 1888. 112–129. o.; Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Sopron, 1999. 15–17. o.; 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. (Szerk. Hermann Róbert.) Budapest, 1996. passim. *Alföldi Hírlap*, 1868. 26. sz., illetve Hermann Róbert szíves közlései.

³ A török személy- és helyneveket mai török helyesírással és kurzíválva közöljük.

⁴ Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból. (Vál., a bev. és a jegyz. írta Závodszy Géza.) [Budapest, 1977.], 41. o.; Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban I., Budapest, 1927. 140. o.; Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, *Hadtörténelmi Közlemények*, (112.) 1999. 2. sz. 355–356. o.

⁵ Bem apó ismeretlen levele Teleki Sándor grófhoz. *Magyarság*, 1925. 111. sz. máj. 17. 8. o., Ács Tivadar: A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédelezredes emlékiratai az emigrációból. H. és é. n., 136. o.

⁶ Az aleppói emigrációra lásd Kovács Endre: Bem József. Budapest, 1954. 674–706. o.; az említett eseményekre: Csorba György: Az 1850. évi aleppói zavargások és a magyar emigránsok szerepe. In: *Orientalista Nap* 2004. (Szerk. Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori.) Budapest, 2004. 30–39. o.

telte. Bár ez nem történt meg, Bem halála után rangidősként ő vezette a renegátok csapatát. 1851-ben az aleppói emigránsok egy részét más katonai egységekhez vezényelték át. Tizenegy fő Európába való távozásra kért és kapott engedélyt. 1851. szeptember 27-én Kmety György is lemondott katonai szolgálatáról, és az engedély kézhezvétele után elhagyta az Oszmán Birodalmat.⁷

Keletet maga mögött hagyva a londoni magyar emigrációhoz csatlakozott, ahol jelentős szerepet játszott annak irányításában.⁸ Itt született meg első önálló műve, amely Görgey Artúr emlékirataira válaszul készült. Ebben erősen – és tendenciózusan – bírálta egykori felettesét.⁹ A krími háború idején önkéntesként ismét török katonai szolgálatba állt, hiszen a kezdeti események reményt adtak egy esetleges Ausztria elleni háborúra, de legalábbis az oroszok elleni harcra. Kmety háborús szerepéről a következő fejezetben részletesebben szólnunk.¹⁰

A párizsi békét követően az akkor már évek óta beteg Kmety négy hónapi franciaországi gyógykezelése után visszatért az Oszmán Birodalomba, ahol rendelkezési állományba helyezték.¹¹ 1859-ben arról panaszkodott, hogy Kis-Ázsia belsejébe akarják küldeni, neki azonban esze ágában sem volt odamenni. Gyanította, hogy a kapacitálásban a karsai eseményekben dicstelen szerepet játszott, de kapcsolatai miatt magas pozíciót bíró *Mustafa Zarif* (?–1863) pasa mellett az osztrák követ keze is benne van. Úgy döntött, hogy ha nem sikerül elkerülni a kinevezést, akkor kilép a törökök szolgálatából. Mint levelében írja, nincsenek törökországi ambíciói, és elvonultan él „lesve Magyarország hajnal csillagát”.¹²

1860-ban azonban mégis aktív szolgálatot vállalt, miután Libanonban a keresztény maroniták és a muszlim drúzok között ismét villongások törtek ki, amelyek keresztényellenes véres pogromokba torkollottak. Az erőszakhullám a török hatóságok tehetetlensége, sőt, néhol hallgatólagos támogatása következtében áterjedt Szíriára is, amely így már megteremtette az alapot az újabb európai beavatkozáshoz. A franciák a többi nagyhatalom felhatalmazásával intervenciót csapatoztak tetten partra, míg a britek és más országok hadihajóikkal tüntettek a térségben.¹³ Ekkor „két kézzel nyúltam egy csatákat

⁷ Magyar Országos Levéltár R 90 Kossuth-gyűjtemény I. 992. Vay László Kossuth Lajosnak, Konstantinápoly, 1850. dec. 30.; *Ahmet Refik: Türkiye'de mütecciler meselesi*. İstanbul, 1926. 240. o.; *Ács: A száműzöttek*. 151–160. o.; *Kovács* 1954. 688. o.; *Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852.*, 2. k. 1. rész. Budapest, 1944. 488–489. o.

⁸ *Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852.* 1. k. Budapest. 1940. 350–353. o.

⁹ Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von *Georg Kmety*. London, 1853.; A Refutation of Some of the Principal Mistatements in Görgei's „Life and Actions in Hungary in the Years 1848 and 1849” with Critical Remarks on his Character as a Military Leader. London, [1852.]. Lásd ezekre *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története* 1. k. Budapest, 1994. 326–327. o., valamint *Hermann Róbert: Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció. Aetas*, 1996. 2–3. sz. 40–66., különösen 56–62. o.

¹⁰ A krími háború és a magyar emigráció szerepéről lásd *Jánossy Dénes: Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient*. Budapest, 1939., valamint *Lengyel Tamás: Die Ungarn und der Krimkrieg*. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VIII. Budapest, 1938. 136–247. o.

¹¹ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Personalia (P) 87. d. nemeskéri Kiss család iratai 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. nov. 23.

¹² HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1859. ápr. 13., jún. 29. és dec. 21.

¹³ A kérdés legújabb irodalma: *Fawaz, Leila Tarazi: An Occasion for War. Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*. London, 1994. és *Farah, Ceasar E.: Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830–1861*. London–New York, 2000.

ígérő katonai kommandó után Szíriában, mellyel Namik pasa kínált meg [...] Új jelét akartam adni a portának, hogy hű s jó katonája vagyok, s új borostyánokat akartam felmutatni magyar hazámnak a drúzok országából.”¹⁴ Valószínűleg jól emlékeztek még Kmety aleppói és *karsi* tetteire, mivel egy angolszász forrás tudni véli, hogy Kmetyt a konstantinápolyi európai követek határozott követelésére kérték fel, mint az egyetlen olyan tisztet, aki képes helyreállítani Szíriában a rendet. Kinevezésében keresztény mi-volta is szerepet játszott, hiszen a térségben állomásozó muszlim török tisztek meglehetősen erélytelenül léptek fel a keresztényekre támadó drúzok ellen. 1860. június 23-án érkezett meg ezernyolcszáz fős csapatával Bejrútba, pontosan akkor, amikor a város kritikus helyzetbe került a drúz és muszlim forrongás miatt. Késlekedés nélkül szilárdan megszállta a várost és biztosította a rendet.¹⁵ A későbbiekben azonban ellentétbe került a francia expedíciós erők parancsnokával, Charles Beaufort tábornokkal, aki részben hallgatólagosan, részben nyíltan támogatta a maroniták drúzok elleni bosszúhadjáratát, ugyanakkor inkább gyarmatosítóként, mint pacifikáló erőként viselkedett. Kmety emiatt, valamint rossz egészségi állapota okán is, novemberben lemondott, ám *Fuat* pasa¹⁶ kérésére a szíriai Latakiaiban még hat hónapot töltött el megfigyelőként. Beaufort 1861 elején szeretne volna mindenáron elérni, hogy csapatai a mandátumuk lejártá után is Szíriában maradhassanak, ebből azonban az oszmán kormányzat nem kért. A francia jelenlét szükségességének kivizsgálására Kmetyt küldték ki, aki természetesen feleslegesnek ítélte a franciák maradását, ami Beaufort újabb vádaskodásához vezetett. A libanoni rendezés során angol részről felmerült Kmety neve a *kaymakam* (itt: kormányzó) tisztségére, de levele tanúsága szerint a franciákkal való rossz kapcsolata és az akkori politikai viszonyok között nem vállalta volna el ezt a feladatot. Ezt követően kérte nyugdíjazását, valamint Londonba való távozásának engedélyezését. 1861 áprilisában már az angol fővárosban tartózkodott.¹⁷

Kmety György 1865. május 25-én hátgerincgyulladásból származott szélhűdés miatt hunyt el Londonban. Miután előzetesen többször kijelentette, hogy nem tért át az iszlám hitre, evangélikus szertartás szerint helyezték örök nyugalomra a londoni Kensal Green temetőben. A temetésről a török kormány gondoskodott, a szertartáson pedig a magyar emigráció tagjai mellett megjelent Vámbéry Ármin, Teesdale őrnagy¹⁸ és számos angol előkelőség is.¹⁹

¹⁴ HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London, 1861. ápr. 8., valamint júl. 29. *Mehmet Námik* pasa (1804–1892) az I. hadsereg parancsnoka 1860 májusától 1861 júniusáig.

¹⁵ *Jessup, Henry Harris: Fifty-Three Years in Syria*. New York–Chicago–Toronto–London–Edinburgh, 1910. I. 190–192. o.; *Churchill, Charles: The Druzes and the Maronites under the Turkish Rule from 1840 to 1860*. London, 1862. 196–197. o.; *Farah* 2000. 525–584. o.; *Fawaz* 1994. 75. o.

¹⁶ *Keçecizade Mehmet Fuat* (1815–1869) oszmán-török államférfi, ötször volt külügyminiszter, kétszer nagyvezír; ekkor a Porta teljhatalmú megbízottja.

¹⁷ *Rónay Jácint: Naplótöredék*. Hetven év reményei és csalódása. Nyomtatott kéziratul 10 példányban. III. (Pozsony) 410–411. o.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 159/10. Klapka [Valójában: Kmety] György Kiss Miklósnak, Tripolisz, 1861. febr. 19. A Gyurika aláírású levelek némelyikét tévesen sorolták be Klapka levelei közé; tartalmuk alapján kizárólag Kmety György lehet a szerző. A továbbiakban ezért a hivatkozott jelzett alatt Kmety György nevét értjük és használjuk. *Farah* 2000. 647–651., 688. o.; *Fawaz* 1994. 115–128. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London, 1861. ápr. 8., valamint júl. 29.

¹⁸ Teesdale, sir Christopher Charles (1833–1893) a Királyi Katonai Akadémián végzett, mint tüzér hadnagy. 1854-ben nevezték ki Williams vezérkarához ekkor már főhadnagyi rangban. 1855 elején őrnagyi rangot

Nem tartjuk feladatunknak jelen munkánkban ismertetni a krími háború egész történetét, de a mű megértése szempontjából elengedhetetlen a Kaukázus előterében lezajlott, kevésbé ismert események rövid bemutatása. Az itteni hadműveletek a Krímben állomásozó szövetséges angol–francia–török–piemonti csapatok tevékenységének árnyékában jelentéktelennek tűnhetnek, mégis ennek a határsávnak a birtoklása határozta meg az anatóliai területek feletti uralmat.

A törökök 1853 nyarán fokozatosan erősítették a Kaukázus előterében állomásozó csapataikat, így októberben 15–20 ezer emberük volt a térségben, jórészt tapasztalatlan újoncok. Az orosz hadvezetés a dunai frontra koncentrált, így a kaukázusi seregeik gyengébbek, rosszabbul felszereltek voltak, ráadásul óriási területen szóródtak szét, és számos feladatot, problémát kellett megoldaniuk. A török határra már csak pár zászlóaljnyi gyalogos és maroknyi kozák jutott. Ugyanakkor ezek az alakulatok a hegyi népekkel vívott harcok miatt a legtapasztaltabb egységek közé tartoztak. További probléma volt, hogy az 1829-től birtokolt egykori oszmán területeken még mindig nem sikerült kiépíteniük a védelmi rendszert.²⁰

A keleti hadszíntéren a törökök ragadták magukhoz a kezdeményezést. Bátortalan támadásuk több irányban bontakozott ki, ám a szerény sikereket követően az oroszok elmentamadásba mentek át. December 1-jén a két fél között tipikus találkozóharc bontakozott ki *Başgediklernél*, amely az oszmán csapatok vereségével és menekülésével ért véget. Ez a csatavesztés egyrészt a végzetes *sinopi* tengeri ütközet mellett biztosította az orosz pozíciókat a Kaukázusban, másrészt azonban megadta a végső lökést az angolok és a franciák hadba lépéséhez az oszmánok oldalán.

A következő évben a törökök továbbra is ragaszkodtak a kaukázusi offenzívához és az európaiak ottani partraszállásához, az angol és francia haditerv azonban más elképzelésen alapult. A britek a fekete-tengeri orosz flotta elpusztítása révén akarták stabilizálni az Oszmán Birodalom és a szorosok helyzetét. Az északkeleti frontra látogató szövetséges tisztek egyébként is szkeptikusak voltak a török hadsereg ottani kilátásait illetően. Az 1853–54-es tél különösen kemény volt. Akadozott az utánpótlás, hiányos volt a felszerelés, tifusz és más betegségek tizedelték a csapatokat: a hadsereg morálja mélypontra süllyedt.²¹

1854 februárjában Guyon Richárd (*Hurşit Paşa*)²² mellett számos magyar, lengyel, brit, francia és más nemzetiségű tiszt érkezett Karsba. A magyarok közül ott találjuk többek kö-

kapott a török hadseregben. A karsi blokád idején Kmety vezérkari főnöke volt. A török kitüntetések mellett vitézségéért Becsületrendet és Viktória Keresztet kapott.

¹⁹ MOL R 87 Kmety György-hagyaték 1. fasc. Gyászjelentés. A *The Times* 1865. máj. 4-i száma hosszú, két-hasábos cikkben számolt be Kmety szabadságharcos pályafutásáról, meneküléséről Magyarországról és későbbi tevékenységéről. *Rónay* III. 390–394. o.; *Hon*, 1865. 104. sz.: Vukovics Sebő, Mednyánszky Sándor és Rónay Jácint a török követ előtt ünnepélyesen igazolta, hogy Kmety mindig híve maradt annak a vallásnak, amelyben született, s ezt többször hangsúlyozta is. Vámbéry még Konstantinápolyból ismerte Kmetyt, aki később sokat segített neki londoni elismertetésében. *Vámbéry Ármán: Küzdelmeim*. Dunaszerdahely, 2001. 204. o.

²⁰ Allen, W. E. D. – Muratoff, Paul: *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921*. Cambridge, 1953. 59–60. o.

²¹ Allen–Muratoff 1953. 63–71. o.

²² Guyon Richárd (1813–1856) honvéd tábornok. A krími háború alatt az anatóliai hadsereg vezérkari főnöke, 1856-ban tisztázatlan körülmények közt hunyt el.

zött Kohlmann József²³ vezérkari másodfőnököt, Stein Miksát,²⁴ Frits Gusztávot,²⁵ Papp Jánost,²⁶ Tüköry Lajost²⁷ és Schneider Antalt.²⁸ A külföldi tisztek irányítása alatt az oszmánok hozzáálltak a város modern erődtételeinek megtervezéséhez és kivitelezéséhez.

1854. április közepén Kmety a *Gümriü* irányában tevékenykedő irreguláris lovas (*başıbozuk*) csapatokból álló előőrsök parancsnoka lett. Állomáshelyétől kétórányi lovaglásra orosz támogatással fellázadt az örmény lakosság. A jól megerősített falvak védőereje, valamint a tüzérség hiánya miatt a felkelés leverése komoly nehézséget okozott. Április 25-én mintegy 250 kozák átkelt az *Arpa* folyón, de Kmety lovasai láttán megfutamodtak, magukra hagyva az örményeket. A lázadók minden erőfeszítése ellenére a törökök sikerrel törtek be az egyik faluba, ahol hat örményt fogságba ejtettek. Kmety a „helyi szokásoktól” eltérően a békés megoldások híve volt, ezért amikor a foglyok megbánást tanúsítottak, elengedte őket.²⁹

Az időjárási viszonyok miatt ebben az évben a komoly hadműveletek csak június elején kezdődtek meg. 1854. június 9-én például az oroszok néhány zászlóaljnyi gyalogosal, pár ezred kozákkal és számos ágyúval átkeltek a *Kars* folyón. Kmety és *Haci Demir Ağa* lovasaikkal azonnal rajtuk ütve verték vissza a támadást. A hivatalos török jelentés szerint amíg a törökök csupán hét halottat és nyolc sebesültet, addig az oroszok negyven embert veszítettek.³⁰

David Oszipovics Bebutov herceg (1793–1867) vezetésével az orosz főerők táborukat a *Kars* folyótól délre, *Poldırvan* (*Gümriü*–*Kars* úton) és *Kurudere* falvak között állították fel, ahonnan július 2-től augusztus 4-ig nem mozdultak ki. Eközben a törökök is kényelmesen felfejlődtek *Mustafa Zarif* vezénylete alatt az orosz határ irányában. Mindkét parancsnoknak kétségei voltak az ütközet kimenetelével kapcsolatban, és az ősz közeledtére vártak, hogy visszavonulhassanak bázisukra. Gyakoriak voltak az élelemért vívott és a felderítő-puhatolózó csetepaték, amelyekben török oldalról főleg a *başıbozukok* vettek részt Kmety irányítása alatt.³¹

²³ Kohlmann József (1808–1889) honvéd ezredes, az emigrálást követően jelentős karriert futott be az oszmán hadseregben.

²⁴ Stein, Maximilian (1814–1858) honvéd ezredes, belépett a török hadseregbe, a keleti frontról magyar tisztársai bizalmatlansága miatt visszahívták, ezt követően a hadügyminisztériumban dolgozott.

²⁵ Frits Gusztáv (1819–1881) őrnagy, a krími háború idején ezredparancsnok az oszmán hadseregben, 1877-től a hadügyminisztérium osztályvezetője.

²⁶ Papp János (1823–1892) hadnagy az 55. honvédzászlóaljnál. Guyon segédtsíjtje. 1867-ben hazatért.

²⁷ Tüköry Lajos (1830–1860) hadnagy az 55. honvédzászlóaljnál, belép a török hadseregbe, Kmety segédtsíjtje *Kars*nál, vitézségéért őrnagyi rangot kapott. 1860-ban Palermo bevételénél esett el.

²⁸ Schneider Antal (1817–1897) orvos alezredes, belépett a török hadseregbe, később az olaszországi magyar légió tagja.

²⁹ Kmety diszkvalifikációjára lásd *Klapka György: Emlékeimből*. (A szöveg gondozta, az eredeti iratokkal kiegészítette, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*.) Budapest, 1986. 423. o.; *Reid, J. James: Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878. Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa*, Band 57. Stuttgart, 2000. 297–298. o.

³⁰ *Allen-Muratoff* 1953. 72–74. o.; *Fényes Elek: Az orosz–török háború történeti jegyzetekkel, okiratokkal, szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal ütközeti térképekkel felvilágosítva*. Pest, 1854. I. k. 222–224. o.; *Kırzioğlu M. Fahrettin: 1855 Kars zaferi*. İstanbul, 1955. 83–84. o.

³¹ *Allen-Muratoff* 1953. 75–76. o.; *Mustafa Zarif Paşa: Hâtırat, Belleten*, 1940/4. 489. o.; *The Patriot and the Hero. General Guyon, on the Battle Fields of Hungary & Asia*. London, 1856. (a továbbiakban: Guyon 1856.) 83. o.

Mustafa Zarif török fővezér halogató álláspontjával szemben főleg Guyon és az európai tisztek csatát szerettek volna vállalni.³² Augusztus 3-án hírt kaptak a *bayaziti* csatáról, amelyben a törökök súlyos veszteségeket szenvedtek, és az oroszok magát a várost is elfoglalták a benne felhalmozott jelentős készletekkel együtt. *Mustafa Zarif* azonnal haditanácsot hívott össze, amelyen, hosszas vitát követően, a Guyon vezette európaiak véleménye győzött. Megállapodtak abban, hogy megtámadják Bebutovot.³³

Augusztus 6-a hajnalán az orosz csapatok is kezdtek felfejlődni. A két sereg között hamarosan találkozóharc bontakozott ki *Kuruderenél*. Az általános tervet Guyon dolgozta ki, aki a törökök számbeli fölényét kihasználva próbálta megsemmisíteni az orosz szárnyakat. Kmety lett a török bal szárny egyik parancsnoka. A haditerv azonban meghíúsult, mert a csapatok késve hajtották végre a kijelölt manővereket, a jobb szárny pedig, nem várva be a többiek elhelyezkedését, korábban indított támadást, így két órán keresztül egyedül kényszerült harcolni az oroszok ellen.³⁴ A törökök kezdetben sikereket értek el, az oroszok kitartó ellentámadásainak hatására azonban a jobb szárny nyolc óra körül összeomlott. Ezt követően az oroszok a bal szárny ellen vezettek támadást, ahol súlyos harc bontakozott ki. Kmety tíz óra után – megtudva a jobb szárny és a centrum vereségét – megkezdte a visszavonulást.

Az ütközet kimenetele legfőképp a seregek kiképzettségén múlt. Török oldalon ugyanis zömmel csak félig kiképzett csapatok álltak rendelkezésre. Amíg a reguláris gyalogos alakulatok és a tüzérség is jól helytállt, a lovasság és különösen az irregulárisok rendkívül hamar megtörték. Menekülésük átragadt más csapattestekre is. Maga Guyon kétszer állt a lovasság élére, de mindkétszer cserbenhagyták. A tiszti morál is alacsony volt; az ezredek és őrnagyok egy órával az ütközet kezdete után majd egy emberként elhagyták egységeiket, visszatértek táborukba, és csomagjaikat visszairányították *Karsba*. Akadt olyan török pasa, aki vészhelyzetben is képes volt megtagadni Guyon közvetlen parancsát és csak *Zariftól* fogadott el – jókora idővesztéssel – utasítást. A leírások mind megemlékeznek a külföldi tisztek helytállásáról, példának okáért a csata sürűjében Frits alól kilőtték a lovát, Kmety mellett pedig két hadsegéd is elesett.

A török veszteség jelentős volt, mintegy 8000 fő esett el vagy sebesült meg, 2000 emberük került fogságba és 16 ágyút zsákmányoltak az oroszok. Körülbelül tízezer irreguláris katona dezertált a vereség után és tért vissza lakhelyére. Az oroszok csapataik 15 százalékát, azaz mintegy háromezer főt veszítettek el. Az év hátralévő részében szerény erőivel Bebutov már nem vállalkozott nagyobb hadmozdulatokra, és az ősz közeledtével visszavonult *Gümribe*.³⁵

³² Allen-Muratoff 1953. 76. o.; Fényes 1854. II. k. 107. o.; Kirzioğlu 1955. 84–88. o.; Zarif 1944. 490–492. o.

³³ Zarif 1944. 492. o.; Guyon 1856. 87–88., 98–99. o.; Fényes 1854. II. k. 112. o.; Sandwith, Humphry: A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army. London, 1856. 99–101. o.; Reid 2000. 280. o.; Allen-Muratoff 1953. 76. o.

³⁴ Sandwith 1856. 102. o.; Guyon 1856. 99–102. o.; Fényes 1854. II. k. 112–113. o.; Allen-Muratoff 1953. 76–77. o.; Reid 2000. 280. o.

³⁵ Sandwith 1856. 102–107. o.; Fényes 1854. II. k. 107–114. o.; Guyon 1856. 105–118. o.; Zarif 1944. 493–494. o.; Allen-Muratoff 1953. 77–79. o.; Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (a továbbiakban: BOA HR.SYS) 1191-1. 73. és 99.

Mustafa Zarif Guyont tette felelőssé a történekeért, az eseményekről azonban más forrásokból is értesültek a fővárosban és így a már régóta kritizált török fővezért leváltották és vizsgálat alá helyezték; igaz, hasonlóképp tettek Guyonnal is.³⁶

Az ütközetet követően Kmety lett az előőrsök parancsnoka, és a téli szállásra való vonulásig ott teljesített szolgálatot. Az *Erzurumból* keltezett angol beszámoló szerint bár minden téren megállta a helyét, nem kapta meg a rangjához járó fizetését, de még személyes bátorságáért sem tüntették ki a törökök.³⁷

A karsi blokád

Anatóliában 1854 végére, 1855 elejére a törökök helyzete katasztrofálissá vált: a katonák többe szenvedtek a rossz ellátástól, mint az oroszoktól. 1854 májusában a török erők létszáma északkeleten mintegy 120 000 fő volt, egy évvel később már kevesebb mint hetvenezer. A harci veszteség nem érte el a 15 000 főt, a téli járványok azonban ennek a kétszeresét vitték el, még ugyanebben az időszakban mintegy húszezren dezertáltak, az erősítés pedig nem haladta meg a tízezer főt. A tisztkart azonban brit katonai misszióval erősítették meg. William Fenwick Williams,³⁸ aki lényegében az anatóliai hadsereg de facto parancsnoka lett, még 1854 szeptemberében érkezett meg számos brit tiszt kíséretében.

Vizsgálódásai alapján Williams arra a következtetésre jutott, hogy *Karsnál* képtelenség offenzívába vinni a török erőket, ezért korlátozott tevékenység mellett döntött. Meglátása szerint a *karsi* erőrendszert kellett tovább erősíteni, hogy komoly akadályt jelentsen az orosz betöréssel szemben. Elképzelését később katonai körökben többen bírálták, mondván, hogy hiba volt a teljesen haszontalan erődbe bezárkózni, s ezzel veszejtésre ítélni nemcsak a várost, de a sereget is. Ehelyett bölcsebb lett volna az *erzurumi* plató védelmére koncentrálni, amely stratégiaiag sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, s mint alább láthatjuk, erről az oroszok is hasonlóan gondolkoztak.³⁹

A török erők akcióképtelenségét tovább növelték a rossz útvonalak és az ellátás nehézségei, *Vasif pasa*⁴⁰ hadseregszereparancsnok pedig egy óriási baklövéllel még tetézte is a gondokat. Tavasszal ugyanis a több száz tonnányi élelmiszert nem *Karsban*, hanem az *Erzurum–Kars* útvonalon, valamint a *Soğanlıdağ*-hegység keleti és nyugati lábánál fekvő falvakban helyezte el. Úgy gondolta, hogy a tavasszal áradó folyók miatt a híd nélküli völgyekben nehéz lenne a készleteket az erődbe eljuttatni, de a várostól egy napra elhe-

³⁶ Sandwith 1856. 111–112. o.; Fényes 1854. II. k. 114. o.; Guyon 1856. 113. o., Allen-Muratoff 1953. 79. o. Itt jegyezném meg, hogy az 1850. évi aleppói zavargások idején is *Mustafa Zarif* állt „elméletileg” a török csapatok élén. Úgy tűnik, hogy a magyarokkal való találkozás sohasem hozott neki szerencsét.

³⁷ BOA HR.SYS 1191-1. 99. *Erzurum*, 1855. február 13.

³⁸ Sir William Fenwick Williams (1800–1883): a Királyi Tüzér Akadémián végzett tiszt a birodalom különböző részein folytatott szolgálat után 1841-ben érkezett az Oszmán Birodalomba. A krími háború kezdetén vezérőrnagy, 1855 januárjában nevezték ki *feriknek* (tábornok) a török hadseregben.

³⁹ Allen-Muratoff 1953. 81 o. Bírálataát lásd *The Times*, 1865. máj. 4.

⁴⁰ *Vasif Mehmed Paşa* (? – 1865) grúz származású tábornok, különböző tartományok kormányzója, 1853 februárjától 1854 szeptemberéig az arabisztáni hadsereg tábornagya. 1854 decemberétől az anatóliai hadsereg parancsnoka.

lyezett élelemhez május végén vagy június elején könnyen hozzáférhetnek majd. Erre azonban nem került sor, mivel ennek a tartaléknak a nagy részét az oroszok szerezték meg vagy pusztították el; az erőd pedig végül pontosan az élelemhiány miatt volt kénytelen megadni magát.⁴¹

Az orosz kormányzat elégedett volt a kaukázusi eredményekkel, és további vállalkozásokat fontolgatott, mivel lehetőséget láttak arra, hogy a sikeres ázsiai hadmozdulatok révén eltérítsék a szövetségeseket az európai orosz területektől. A kaukázusi vezetésben személycserék is történtek: a korábban Paszkievics alatt szolgált Nyikolaj Nyikolajevics Muravjev (utóbb: Karszkij) (1794–1866) tábornokot nevezték ki Voroncov utódjaként helytartónak.⁴²

Muravjev haditervében fontos szerep jutott a *Kars* elleni hadműveleteknek, de ostromtüzéség híján a blokád mellett döntött. Az oroszok pontos információkkal rendelkeztek a helyőrség erőforrásairól, és úgy számoltak, hogy az élelemhiány következtében szeptemberre a védők kritikus helyzetbe kerülnek, novemberre pedig helyzetük tarthatatlanná válik. Az erőd ugyan veszélyes kiindulási bázisul szolgált a törököknek a Transzkaukázus elleni támadásához, de Kis-Ázsia védelme szempontjából már nem volt akkora jelentősége. Muravjev a korábbi háborúk tapasztalataként tudta, hogy stratégiai-lag sokkal fontosabb *Erzurum*, ezért *Kars* ostromával valójában csupán álcázni kívánta igazi támadási irányát.⁴³

1855. május 24-én Muravjev megindult az erőd körbezárására. Június 16-án 11 000 embert és negyven ágyút hagyva az erődrendszer megfigyelésére, valamint ötezer főt a hátsózággal való kapcsolattartás biztosítására, a maradék sereggel *Erzurum* irányába vonult. Mivel nem találkozott ellenállással, leginkább az ellenség utánpótlásraktárainak elpusztításával foglalkozott. *Erzurumban* hamarosan pánik tört ki az orosz hadmozdulatok miatt, és a törökök megkezdték a környéken lévő demoralizált és rosszul kiképzett csapataik kivonását. Muravjev tisztában volt azzal, hogy komoly akció nélkül is el tudná foglalni *Erzurumot*, de úgy vélte, hogy *Kars*nál hátrahagyott serege kevés ahhoz, hogy pozícióit biztosítsa. Muravjev attól is tartott, hogy az események következtében a szövetségesek esetleg jelentős erősítést küldenek *Trabzonba*.⁴⁴

Az oroszok szisztematikusan pusztították a hadtápraktárakat *Kars* környékén, hogy lehetetlenné tegyék az erőd utánpótlását, illetve, hogy megnehezítsék a kitörést. A blokád alatt mindennaposak voltak az előőrsök csatározásai és a kísérletező orosz rohamok az egyes erődök ellen. A török csapatok is ki-kitörték.⁴⁵ A következőkben egy olyan eseményről emlékeznénk meg a blokád idejéből, amelyben Kmety szerepét említik.

⁴¹ Allen-Muratoff 1953. 82. o.; Kirzioğlu 1955. 99. o.; Reid 2000. 283–291. o.; Papers Relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence of Capitulation of Kars. London, 1856. Modern kiadása: The Siege of Kars, 1855, Defence and Capitulation reported by General Williams. London, 2000. passim. Az utóbbi kötet az iratokat keletkezési idejük sorrendjében szerkesztve közli. A továbbiakban e kötet oldalszámaira hivatkozunk. A mű egyébként egy ún. „Blue Book”, erre nézve lásd: Temperley, Harold – Penson, Lilliam M.: A Century of Diplomatic Blue Books, 1814–1914. London, 1966.²

⁴² Allen-Muratoff 1953. 82. o. Voroncov, Mihail Szemenov (1782–1856) vezértábornagy.

⁴³ Allen-Muratoff 1953. 81–86. o.

⁴⁴ Allen-Muratoff 1953. 87–89. o.; Kirzioğlu 1955. 104. o.

⁴⁵ Kirzioğlu 1955. 104–137. o.

Augusztus 26-án reggel Kmety és Teesdale erői az egyik orosz tábor közelében, a Karstól északra lévő széles síkság környékén található árpaföldeket szemlélték meg. Egy ágyúkkal megerősített lövészcsapatot alakítva az orosz bázis ellen vonultak, ahol tüzési párbaj bontakozott ki. A törökök bizonyultak jobbnak, még egy kozák század ellen-támadását is visszaverték. A harc alatt a törökök lóra és szekerekre kaptak, és amit lehetett, learattak és kocsira raktak. Az orosz erősítés megjelenésekor Kmety lassú visszavonulásba kezdett, amelyet az ellenséges lovasok sem tudtak megzavarni.⁴⁶

Miután Muravjev tudomást szerzett Ömer pasa mingreliai hadműveleteiről, valamint Szevasztopol elestéről, összehívta haditanácsát, ahol egyhangúlag a roham mellett határoztak. A döntés megváltoztatta Muravjev egész korábbi tervét, ugyanis információi szerint hat-nyolc hét múlva kimerültek volna az egyébként is kolerával sújtott helyőrség forrásai. Úgy számolt azonban, hogy a törökök számára kedvező hírek kitartásra ösztönzik az erősséget, és a külföldi tisztek is a kapituláció ellen lesznek. Politikai okok miatt is a támadás mellett kellett döntenie, melynek sikere esetén végre helyreállt volna a hadsereg önbizalma. A hadműveletek megindítását szeptember 29-e hajnalára tűzték ki.⁴⁷

A török védelem figyelmét nem kerülte el a készülődés, így a támadás nem okozott meglepetést. A Kmety alá rendelt *tahmaspi* csapatok már 28-án este észrevették a csapatmozdulatokat, ekkor azonban még abban reménykedtek, hogy az oroszok feladják a blokádot és visszavonulnak. Humphry Sandwith⁴⁸ visszaemlékezései szerint Kmety volt az egyetlen, aki biztos volt benne, hogy az oroszok támadás nélkül nem fognak elvonulni. Az őrszemek jelentései alapján az oroszok célja 29-én hajnali háromkor vált egyértelművé. Kmety azonnal hozzálátott csapatai felkészítéséhez, és jelentést küldött a mintegy egyóránnyira lévő főhadiszállásra. A támadás megindításakor a törökök már teljes csatarendben álltak.⁴⁹

A tüzet Kmety nyitotta meg, aki ekkor a Rennison-vonalaknál tartózkodott. Ellene Kovalevszki tábornok támadott, de teljes kudarccal járt. A sötétben embereit tévedésből a Rennison-vonal közepe ellen vezette a *Çorak* északnyugati vége helyett. A vilnai ezred szörnyű tűzbe került, és néhány perc alatt súlyos veszteségeket szenvedett. A katasztrófától csak az mentette meg őket, hogy a törökök löszere túl gyorsan kifogyott. Hasonlóan járt a belevszki ezred a vilnaiak jobbján. Végül mindkét ezred maradéka visszahúzódott abba a vízmósásba, ahonnan először indultak rohamra, és nem is kerültek többé támadó pozícióba. Maga Kovalevszki is meghalt.⁵⁰

Az oroszok jobb oszlopa Maidel tábornok alatt, a *Tahmasp Tabya* előtti meredek lejtőn kapaszkodott fel és indította meg a támadást, a tervezett négy helyett öt órákor. A komoly kartács- és puskatűz ellenére a jereváni gránátosok szuronnal megszerezték a *Tahmasp Tabya* és a *Kars* folyó közötti sáncokat. A redut⁵¹ megmászására kijelölt csapa-

⁴⁶ Sandwith 1856. 271–272. o.

⁴⁷ Allen-Muratoff 1953. 89. o.; Kmety 1856. 21. o.; Kirzioğlu 1955. 136. o.

⁴⁸ Sandwith, Humphry (1822–1881) angol katonaorvos. A krími háború idején először a dunai fronton szolgált, majd Williams vezérkarához került, ahol az orvosi kar főnökévé nevezték ki. A franciáktól Becsületrendet kapott, az orosz foglyokkal szemben tanúsított humanus magatartásáért az oroszok is kitüntették.

⁴⁹ Sandwith 1856. 279. o.; Kmety 1856. 16–22. o.; Allen-Muratoff 1953. 92. o.

⁵⁰ Allen-Muratoff 1953. 92. o.; Kmety 1856. 25–27. o.

⁵¹ Sokszög alakú sánc, különálló kisebb bástya vagy erőd.

tok azonban létrák hiányában nem tudták teljesíteni feladatukat, így végül nagy veszteségekkel voltak kénytelenek visszavonulni. Kmety négy lövészszázadával, melyek halott orosz katonáktól zsákmányolt lőszerrel pótolták készleteiket, a bal szárny védelmére szített, ahol a török csapatok visszaszorultak a *Tahmasp* redutba. Hamarosan más erődökből is érkeztek erősítések.⁵²

A középső oszlop Gagarin herceg parancsnoksága alatt támogatni kívánta a széleket, erre azonban határozott parancsot nem kapott. Két zászlóalja megzavarodott, amikor baljukon a belevszkiek megkezdték a visszavonulást, csapatai maradéka azonban elfoglalta a *Yarım Ay* lunettát,⁵³ amelyet oszmán parancsnoka lényegében harc nélkül adott fel. Az oroszok ekkor azonban megtorpantak, és elmulasztották a hátráló csapatokat üldözni, pedig a pániknak köszönhetően minden valószínűség szerint a jelentős *Yüksek Tabyat* is elfoglalhatták volna, amely erős pozíciót biztosított volna számukra. Így azonban a helyőrség időt nyert ahhoz, hogy rendezze sorait, ráadásul hamarosan megjelent Teesdale – Kmety vezérkari főnöke –, aki kezébe vette a redut irányítását. Nagyjából ezzel egyidőben érkezett meg Kmety, s erőiket egyesítve a török csapatok ellentámadásba mentek át és visszafoglalták a *Yarım Ayt*.⁵⁴

Egyes orosz egységeknek sikerült a *Tahmasp* és a *Veli Paşa* redut közötti területre behatolniuk és elfoglalniuk a török csapatok szálláshelyeit, ahol Kmety sátra elé tűzték zászlajukat. Kmety a *Tahmasp* redut jobb oldalán az oroszok által elfoglalt mellvéd ellen személyesen vezetett támadást négy század lövéssel, aminek eredményeképpen sikerült az ellenséget kivetni az árkokból. A mellvédből aztán tűz alá tudták fogni a sátraknál lévő ellenséges egységeket. Eközben más török csapatok is sikeresen eljutottak a *Tahmasp* erődhez. Az oroszok hiába rohmoztak továbbra is kitartóan, a támadás kifulladt.⁵⁵

Fél tíztől kezdve vált láthatóvá, hogy az ütközet folyamán egymástól elszakadt orosz csapatok a *laztepei* magaslat felé vonulnak vissza. A baloldalon a második anatóliai reguláris ezred főtisztek vezénylete nélkül üldözte őket. Irányításukat Kmety szárnysegédje, Tüköry Lajos vette át, aki az ellenség tétozását kihasználva tört előre; ekkor sebesült meg a bal karján.⁵⁶

Az oroszok a *Kanlı*, a *Süvari* és *Çengel Tabya*val szemben is felsorakoztatták erőiket, hogy a török erőket megosszák, és eltereljék a valódi támadási irányról a figyelmet, de itt semmiféle komoly harci cselekmény nem történt.⁵⁷

Az orosz támadás másik fő csapásiránya az Angol-vonal ellen irányult. A Bazin tábornok vezette belosztokszki ezred, melyet Baklanov tábornok kozákjai támogattak, behatolt az Angol-vonalba, lerohanta és bevette a *Teesdale Tabyat*. A törökök az egész vonalon rendezetlenül vonultak vissza a *Veli Paşa* redut védelmébe, de az oroszok már kimerítették tartalékaikat *Tahmasp* ellen, és így nem tudták teljesen kiaknázni sikerüket.

⁵² Allen-Muratoff 1953. 92. o.; Kmety 1856. 27–30. o.

⁵³ Az erődítmény azon része, melynek két oldala kiszögélést alkot és két szárnya párhuzamos azzal a fő vagy képzeletbeli vonallal, amely felezi a kiszögélést.

⁵⁴ Allen-Muratoff 1953. 93. o.; Kmety 1856. 13., 31–33. o.

⁵⁵ Allen-Muratoff 1953. 93. o.; Kmety 1856. 35–37. o.; Kirzioğlu 1955. 154. o.

⁵⁶ Kmety 1856. 39. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6.

⁵⁷ Kirzioğlu 1955. 141., 152. o.; Kmety 1856. 41. o.

A redutot mind a *Karadağ*, mind az *Arab Tabya*ból tűz alá vették, mire az oroszok kiűrtették azt, de utána szinte ellenállás nélkül bevették a *Zohrab*, majd a *Thompson Tabya*. A folyamatos és jól vezetett török ágyútűz azonban, valamint egy ellentámadás – amelyben a városi lakosok is részt vettek – innen is kikergette az ellenséget. Az orosz tartalék két zászlóalja Kauffman ezredes vezetésével utoljára még hátra támadta a *Çorak* állást, ahol a gyalogosok a *Veli Paşa Tabya* tüzebe kerültek, és emiatt visszavonulásra kényszerültek a *Çakmak* vízmósás fedezékébe.⁵⁸ Tizenegy órakor az oroszok elrendelték a harc beszüntetését, és visszatértek kiindulási pozíciójukhoz.⁵⁹

Az orosz veszteségek jelentősek voltak: a rohamozó csapatok hatvan százaléka, azaz nyolcezer ember halt vagy sebesült meg. A törökök 6552 ellenséges halottat számoltak össze, azonban tudjuk, hogy az ütközet során sok holttestet kimentettek az oroszok. Odaveszett vagy súlyosan megsebesült a rohamot vezető tábornokok nagy része is. Több mint kétszáz emberük került fogságba, legnagyobb részük sebesülten. A törökök halottakban, sebesültekben 1094 embert veszítettek. Óriási hadizsákmányhoz jutottak a védők, amelyek megerősítették az erőd helyzetét.⁶⁰ Szeptember 29-én éjszaka az oroszoknak csak tizenkettő-tizenhárom zászlóalja és a lovassága volt hadra fogható, és *Kars* körül az erőgyensúly is a törökök javára mozdult el.

Az oroszok több hibát is elkövettek a támadásnál. Régimódi oszlopban támadtak a modern, lövészekből álló védelem ellen. Képtelenek voltak kihasználni nagy lovassági fölényüket. Kilencvennyolc ágyújukból csak negyvenet vetettek be az akcióban a roham támogatására. Muravjev reménytelenül számolt a meglepetéssel, valamint a veterán kaukázusi zászlóaljak szuronyrohamának erejével. Jelentős zavarok és hibák keletkeztek az irányításban a felvonuláskor, amely komoly kéréshez vezetett. A támadás így már csak világosban kezdődött meg és fényes nappal bontakozott ki. A feltételezett siker egyik tényezője sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁶¹

Mivel a törököknek nem voltak lovaik (a blokád alatt elpusztultak, elhajtották vagy megették őket), így a nyílt mezőn nem tudtak komoly kitörést vagy manővereket végrehajtani. Egyedül Kmety volt a kitörés mellett, aki művében élesen bírálta ennek elmulasztását. Véleménye szerint a túlradó harci kedvet, az orosz csapatok jelentős (tishti) veszteségeit, demoralizáltságát, a hajnali felvonulás miatti kimerültségét, táboraik szétosztott elhelyezkedését kihasználva az éjszaka első felében rajta kellett volna ütni az orosz seregen, amely esélyt adott volna a blokád felszámolására.⁶²

A brit tiszteket azonban arról győzték meg az oroszok szörnyű veszteségei, hogy Muravjev kénytelen lesz abbahagyni a blokádot és visszatérni *Gümribe*, így nem lendültek ellentámadásba.

⁵⁸ Kmety 1856. 41–44. o.; Allen-Muratoff 1953. 93. o.

⁵⁹ Kmety 1856. 40. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6. Kmety a csata után több olyan orosz érdemjelet szedett össze, amelyeket a magyar szabadságharc leveréséért adományoztak. Valószínűleg vagy a kaukázusi irreguláris vegyes-, vagy a kaukázusi lovas muszlim ezred katonáiról lehetett szó; az utóbbi parancsnoka a magyar szabadságharc alatt a már említett Bebutov vezérőrnagy volt.

⁶⁰ Kmety 1856. 44.; Kırzioğlu 1955. 148., 157., 161. o.; The Siege of Kars 122–123. o.; Allen-Muratoff 1953. 93. o.

⁶¹ Allen-Muratoff 1953. 91–93. o.

⁶² The Siege of Kars 97., 106., 114., 125. o.; Kmety 1856. 45–46. o.; Allen-Muratoff 1953. 94. o.

Williams elszámította magát: Muravjev a kudarc ellenére makacsul kitartott állásai-ban és ez döntő befolyással bírt a közelgő békekonferencián az oroszok pozícióira. Min-den további nap tovább demoralizálta és gyengítette a helyőrséget, és csökkentette a ki-törés veszélyét. Muravjev számításai beváltak; november 27-én *Kars* hivatalosan kapitulált 24 000 védőjével, akik közül négyezren betegek vagy sebesültek voltak. A megállapodás szerint vitézségük elismeréseként a tisztek megtarthatták kardjaikat, vala-mint külön pontban kötötték ki a török szolgálatban álló magyar és más európai tisztek szabad távozását. Kmety és Kohlmann a kapituláció előtt, november 24-én éjjel, nem bízva az oroszok ígéretében – Williams beleegyezésével – nyolc kurd harcossal áttörtek, és „egy kis kozák csetepaté után” *Erzurumba* lovagoltak. Muravjev állítólag dühöngött a hír hallatán, és azt hangoztatta, hogy senkit nem bántott volna. Ennek ellenére az oro-szok élénken érdeklődtek Kmety után.⁶³ *Karsi* hőstetteikért Kmetyt és Schwarzenberget⁶⁴ a legmagasabb oszmán-török érdemrenddel, a *Mecidiye*-rend különböző fokozataival tüntették ki.⁶⁵ Kmety a következő év tavaszán megkötött béke következtében több harci cselekményben már nem vett részt ebben a háborúban.

A forrás

Kmety György könyve az 1855-ös *karsi* blokád egyetlen napjának és melleleg leg-fontosabb ütközetének részletes és száraz katonai leírása, amelyet a szerző két ok miatt vetett papírra. Egyrészt, a könyv előszavának tanúsága szerint, méltánytalannak tartotta, hogy Williams jelentéseiben és az angol közvélemény előtt elbagatellizálta Kmety érde-meit az ütközetben a brit tisztek és civilek javára. Már 1856. július 31-i levelében kérte Kiss Miklóst, hogy gyűjtse össze neki Williams tábornok nyilatkozatait, mert összetű-zésbe került vele.⁶⁶

Másrészt Kmety szerette volna, ha Williams óvatos hadvezetésével szemben megfo-galmazott kritikáját szélesebb körben is megismernék. Véleménye szerint ugyanis az üt-közet után azonnal ki kellett volna támadni az orosz csapatokra, ami minden valószínű-ség szerint felszámolhatta volna a blokádöt. A más-más helyzetértékelésben a két katona eltérő kvalitásai is szerepet játszhattak. Míg Kmety – mint a szabadságharc idején láthat-tuk – minden téren megállta a helyét és bátran mert kezdeményezni, addig Williams soha nem vett részt azelőtt komoly háborúban. Azt sem lehet kizárni, hogy az eltérő kiképzés

⁶³ *Allen-Muratoff* 1953. 94–95. o.; *The Siege of Kars* 124–184. o.; *Fevzi*: 1853–1855. Türk – Rus harbi ve Kırım Seferi. İstanbul, 1927. 134. o.; HL P 87 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6.; *Sandwith* 1856. 303. Kmetyék úgy gondolták, hogy fogságba kerülésük esetén az oroszok kiszolgáltatják őket Ausztriának, azonban nem valószínű, hogy az osztrákok krími háború alatti politikáját egy ilyen gesztussal ju-talmazta volna a cár. Schwarzenberg például valóban szabadon távozhatott a kapitulációs okmány említett 6. pontja értelmében, igaz, ő nem is tartozott a szabadságharc vezető személyiségeihez. *Budak, Mustafa*: 1853–1856 Kırım Savaş'ında Kafkas Cephesi. İstanbul, 1993. Kézirat, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 145. o.

⁶⁴ Schwarzenberg-Sondershausen (1848–49-ben Bátorffy), Karl: huszárfőszázados, a krími háború idején a török hadseregben szolgált lovassági ezredesként.

⁶⁵ *The Times*, 1855. dec. 11.

⁶⁶ OSZKK Fond 159/10. Kmety György Kiss Miklósnak, Beykoz, 1856. júl. 31.; HL P 87 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. nov. 23. Kiss Miklós, Nemeskéri (1820 – Párizs, 1902) 1848-ban a budai nemzetőrség parancsnoka, 1849-től címzetes ezredes, a magyar kormány párizsi megbízottja. 1859-ben ezredes az olasz királyi hadseregben. Házassága révén rokona Thouvenelnek (lásd alább).

is befolyásolta gondolkodásukat, hiszen Williams tüzérségi tiszt volt, Kmety pedig a gyalogságnál kezdte pályafutását.

Itt kell megemlíteni egy állítólagos Kmety-pamflet kérdését. James Reid legújabb könyvében foglalkozik egy névtelen szerző *Karsszal* kapcsolatos művével, amelyet Kmety Györgynek tulajdonít. Feltevése szerint, mivel Kmety tovább szolgált az oszmán hadseregben, ki kellett engesztelnie feletteseit egy Williams elleni írással. A mű bírálja az angol tábornokot, akivel a háborút követően Kmety viszonya valóban nem volt felhőtlen. A szerzőség azonban jelenlegi ismereteink alapján – látatlanban is – megkérdőjelezhető.⁶⁷ Először is azért, mert Kmety a *karsi* döntő ütközetről saját neve alatt jelentetett meg könyvet, bár ebben valóban kissé szemrehányóan ír korábbi parancsnokáról. Ezt a művet azonban Reid nem ismeri. Másodszor, Kmetynek semmi oka nem volt arra, hogy szégyenkezzen haditettei miatt, és engesztelésül valami névtelen írománnyal rukkoljon elő. Könyvét nagyon jól ismerték saját korában, visszhangja rendkívül kedvező volt, amelyet az is mutat, hogy legalább három kiadást ért meg egyetlen év alatt. Canning, talán a leghíresebb konstantinápolyi angol követ is megküldte magának a művet, sőt a hadműveletekben részt vett török tisztek arra kérték Kmetyt, hogy hozasson Isztambulba példányokat, mert ott azt nem árulják.⁶⁸ Harmadszor, sehol nem bukkantunk eddig egyetlen utalásra sem, amely szerint Kmety két könyvet jelentetett volna meg lényegében ugyanarról az eseményről. A fenti érvek alapján tehát nyugodtan elvethetjük a Reid által említett mű esetében Kmety szerzőségét.

A fordítás

A szövegközlésben található török helység- és személyneveknél megmaradtunk a könyvben szereplő eredeti helyesírásnál, de lábjegyzetben az első előfordulásnál megadjuk a mai török alakot. A nehezebben értelmezhető angol kifejezéseknél szögletes zárójelben található az eredeti kifejezés. A kurzivált szövegrészek Kmety eredeti kiemelései. A *-gal jelölt jegyzetek az eredeti kiadásban is megtalálhatóak. A Függelékben közölt levelek közlésénél modern központosítást és helyesírást alkalmaztunk, de igyekeztünk megőrizni az eredeti stílust.

⁶⁷ Reid 2000. 283–284. o.; a névtelen mű: *Kars and Its Defenders. The Campaign in Asia Minor*. London, 1857. Partridge and Co.

⁶⁸ MOL R 87 2. fasc. Tüköry Lajos Kmety Györgynek, Konstantinápoly, 1857. jan. 26. és márc. 2. Itt jegyzem meg, hogy Kmety műve nem került be a krími háborúról szóló könyveket tartalmazó legújabb bibliográfiába: *Turan, Fikret: The Crimean War 1853–1856. A Bibliography of Monographs*. Istanbul, 2000. E mű nem ismeri Jánosy Dénes fent említett monográfiáját sem.

A Times és Press szerkesztőségének
Beikos,⁶⁹ 1856. október 10.

Uram!

Utalva Williams tábornoknak írt, augusztus elsején kelt levelemre, melyet volt szíves lapjában megjelentetni, most tisztelettel szeretném eljuttatni Önhöz annak a leírásnak a fordítását, melyet magam készítettem eredetileg német nyelven, hogy ezzel is segítsük tisztázni azokat a kérdéseket, melyek a sajtóban eddig megjelent híradások alapján, az 1855. szeptember 29-ei eseményekkel, Kars védelmével kapcsolatban felmerültek.

Legnagyobb sajnálatomra angol nyelvtudásom nem elégséges ahhoz, hogy elkerüljem a fordításomban szükségképpen előforduló hibákat.

Ezzel az írással az a célom, hogy mindazok számára, akik részt vettek ebben a keserves küzdelemben, megszerezsem azt a történelmi elismerést, amit megérdemelnek.

Maradok alázatos szolgája,
Kmety György
egykori magyar tábornok

*A Times és Press szerkesztőségének*⁷⁰

Uram!

Ezúton csatolom annak a levélnek a másolatát, melyet Williams tábornoknak címeztem és amit kívánnék az ön lapjának hasábjain keresztül a köz elé tární.

Maradok alázatos szolgája,
Kmety György
egykori magyar tábornok
Beikos, 1856. augusztus 1.

Beikos, 1856. augusztus 1.

Uram!

Senki sem becsüli jobban az ön Erzeroumnál⁷¹ és Karsnál tett szolgálatait nálam.

Annak ellenére, hogy említés sem történt az általam véghezvitt szolgálatokról ugyanebben a hadműveletben, egészen addig nem érzettem késztetést arra, hogy az ilyen esetekben szokásos tartózkodásomat feladjam, míg Ön saját országán belül aratta le a dicsőség babérjait. Most azonban, látva, hogy Ön a lapokban nyilvánosan felemlíti a nevemet, katonai hírnevem érdekében nem állhatom meg, hogy néhány megjegyzést ne tegyek.

⁶⁹ *Beykoz*, ma Isztambul egyik városnegyede az ázsiai oldalon.

⁷⁰ Az alább következő két levél megjelent: *The Times*, 1856. augusztus 16.

⁷¹ *Erzurum*.

1854 őszén, Karsba érkezésének idején,⁷² Ön felmentett engem a helyőrségi szolgálat alól, melyre az azt megelőző kilenc hónapban voltam kötelezve az irreguláris csapatok élén, anélkül, hogy akár egyetlen napra eltávozhattam volna, és amely idő alatt erőm és egészségem is nagy próbának volt kitéve. Kérésemre rám bízta a hadsereg egyik hadosztályának parancsnokságát, és oly befolyással támogatta működésemet ebben a pozícióban, melyet még soha egyetlen európai tiszt ebben az országban nem élvezett. Végül pedig, amikor a „visszavonulás” gondolata először megfogalmazódott, Ön lehetővé tette, hogy, saját indokaimra való tekintettel, elhagyjam a megostromlott helyőrséget. Mindezekért köszönettel tartozom Önnek, és távol áll tőlem, hogy ezt elhallgassam.

Most azonban kapcsolatunk új megvilágítást kapott az Ön egyik sajtóban megjelent beszéde következtében, amennyiben azt helyesen jegyezték le. Miután megemlíti a kiváló mérnöki tudással rendelkező Lake ezredest, a szomorú sorsú Thompson kapitányt, kinek korai halála számomra is igen fájdalmas, a fiatal Teesdale őrnagyot, aki tehetségével és rendíthetetlenségével ígéretes jövő elé néz, Churchillt, azt az úriembert, aki kétségtelenül nagy szolgálatokat tett Önnek a titkári teendők elvégzésével és végül Dr. Sandwithet, az ügyes és fáradhatatlan orvost, majd miután, véleményem szerint is, megérdemelt dicséretben részesíti mindezeket a személyeket, megemlíti az én nevemet is, mintegy érintőlegesen, úgy, mint akinek csak igen kevésbé van köze a hadművelet eseményeihez. Ilyen körülmények között nem hallgathatok tovább anélkül, hogy el ne veszíteném az önbecsülésemet. Arra kényszerülök tehát, hogy vonakodva bár, de kénytelen vagyok felkérni Önt, minden köteles tiszteletem ellenére, hogy egészítse ki azokat a kijelentéseit, melyek mindeztől eddig nyomtatásban megjelentek, különösképpen azokat, melyek az 1855. szeptember 29-i ütközetrel kapcsolatosak, amelyben, ha újra átgondolja, minden bizonnyal, hozzám hasonlóan, Ön is úgy fogja találni, hogy az általam vállalt szerep mindeddig helytelenül volt beállítva.

Az, hogy eddig nem szóltam fel, részben annak is köszönhető, hogy a „Kékkönyv”⁷³-ben található jelentéseire eddig úgy tekintettem, mint a Brit Birodalom egyik megbízottjának híradásaira, aki a saját és brit tisztársainak szolgálatairól köteles számot adni, melyhez nekem közöm nincs. Azt azonban már egy másik nyilvánosan elhangzott beszédéből értettem meg, melyben arról beszélt, hogy a török csapatok „az Ön parancsnoksága alatt” álltak, hogy a fent említett jelentéseket Kars fővezérének hivatalos véleményeként kell értelmezni. Ennek alapján pedig, fenntartom, hogy bármely tisztnek, aki maga is abban seregben teljesített szolgálatot, ha nem is büszkélkedhet azzal, hogy brit tiszt, kétségbevonhatatlan joga van ahhoz, hogy előlépjén és követelje, hogy a tárgyat érintő főbb kérdéseket pártatlan és valósághű alapon vizsgálják meg.

Maradok alázatos szolgája
Kmetty György
egykori magyar tábornok

Sir William F. Williams vezérőrnagynak,
Bart, M.P., K.C.B.
&c.&c.&c.

⁷² Williams 1854. szeptember 23-án érkezett Karsba.

⁷³ Lásd a 41. lábjegyzetet.

I. A harctér leírása

A Kars folyó két, majdnem egyenlő részre osztja az elsáncolt táborn, melyeket öt híd köt össze egymással; a folyó jobb partján fekvő terület két kisebb magaslatot, a Kardaghot⁷⁴ és az Arab Tabiát⁷⁵ leszámítva sík, míg a bal part, mely a leírás tulajdonképpeni tárgya, dombos, a terep pedig meredek és sziklás.

A bal parton két fennsík ragadja meg elsősorban a katonai megfigyelő figyelmét. Az Ingliz Tabiák* sáncserődje koronázza az egyiket, a másik neve pedig Tachmas.⁷⁶

Az elsőként említett fennsíknak azt a részét, ahol a terep az ellenség tábora felé lejteni kezd, az Ingliz Tabiák⁷⁷ elnevezésű négy redut és az azokat egymással összekötő hosszú mellvédek foglalják el. Bár elég magas van ahhoz, hogy védje a várost és a régi, de ma már használaton kívül álló, köből épült fellegrát, ennek a területnek gyenge pontja, hogy tűz alatt tartható a tőle 700 lépésnyire nyugatra fekvő másik fennsíkról, a Tachmasról.

Hacsak nem vonjuk be a Tachmast is a sáncok hatósugarába, az ellenség, miután megvetette ott a lábát, tűzérésségével könnyen eléri a Lake-erőd és Tchim Tabia⁷⁸ között fekvő magaslat közepét. Mivel pedig a Lake-erőd felől nem látható, de ő maga belelát Tchim Tabiába és így uralma alatt tarthatja azt, a domborzati viszonyok kedvező adottságait kihasználva a siker minden reményével nyomulhat előre a város felé, ezzel mintegy elvágva a Lake-erődöt a védelem többi részétől.

Tachmas nélkül tehát nem teljes az elsáncolt tábor, vele azonban a tábor kiterjedése már túl nagy, hiszen lépésben háromórányi lovaglást igényel a sáncok teljes körbejárása. Ez a kiterjedés túlnő védelmi lehetőségeinken és csupán egy aránylag gyenge ellenféllel szemben tartható.

A Tachmas fennsík mintegy 1800 lépés hosszú és körülbelül ugyanilyen széles, így adott a lehetőség mindhárom fegyvernem szabad mozgására. Továbbá, a magaslatnak a különféle domborzati egyenetlenségek mellett van három, taktikai szempontból igen jelentős pontja is.

Ha az ellenséggel szembeni, tehát az Erzeroum felé néző oldalt tekintjük az első részének, akkor a következő pontokról beszélhetünk:

1. a bal szárnyon, egy a Tachmas Tabiához közeli pont;
2. közepen, „Yuksek Tabia”,⁷⁹
3. a jobb szárnyon, „Shirshani-tepessi”,⁸⁰ egy hosszú sziklás magaslat.

Tachmas Tabia eredetileg egy nagy, hátrafelé nyitott *flèche*⁸¹ volt, melyet elvileg két gyalogos zászlóalj és egy tűzérési üteg védett. Később azonban, amikor az ellenség Buyuk Tikme⁸² falu közeléből egész Tachmast fenyegette, a *flèche*-t hátul is lezárták és egy kb. 1500 főnek megfelelő redutot alakítottak ki belőle, két mellvédsorral tőle jobbra és balra. A bal oldalt később meghosszabbították kb. 400 lépésnyivel, követve a terep lejtését, a végét pedig egy két ágyút tartalmazó

⁷⁴ *Kuradağ Tabyası.*

⁷⁵ *Arap Tabyası.*

* Tabia, mindenfajta tűzérési és földsánc török elnevezése. Fort Lake, Churchill, Thompson, Zohrab és a Teesdale Tabiákat hívták összefoglaló néven Ingliz Tabiáknak, azaz angol sáncoknak.

⁷⁶ *Tahmasp Tabyası.*

⁷⁷ *Ingliz Tabyası.*

⁷⁸ *Çim Tabya.*

⁷⁹ *Yüksek Tabya.*

⁸⁰ Helyesen: *Hassaşhaneci tepesi.*

⁸¹ *Flèche*: kiugró külső bástya, melynek két oldalán nyitott bejárat található.

⁸² *Büyükdikme* falu.

SKETCH FROM MEMORY OF THE INTRENCHED CAMP AT KARS,
showing the attack of the Russians on the 29th Sept 1855.

Legend:

- Turks in order
- Turks in disorder
- Russians in order
- Russians in disorder
- Cavalry

1. Head Q^r of Genl Williams and his staff
2. Head Q^r of Genl Kinsky
3. Field Kitchen
4. Camp of Hussar Bkha, with two battalions
5. Tents of Dragoon Rifles
6. Tents of Rifles of the Guard
7. Dismounted Cavalry

— 312 —

lunettával⁸³ zárták le. A jobb oldali mellvéd Yuksek Tabia felé nézett és kb. 100 lépés hosszú volt. Mindezen vonalakat egészen a redut közvetlen közeléig lövésekkel látták el.

A redut előtti tüztér maga igen kicsi volt, legfeljebb ha 200 lépésnyi. Az ezen túli terület már nem látszott, mert a terep a Tcholak⁸⁴ völgy felé lejtett.

Ehhez a ponthoz közel, ahol a terep lejtenei kezd, kb. 30, egyenként 5-10 embert befogadó lövészárók készültek. Ezek az árkok azonban olyan alacsony fekvésűek voltak, hogy Tachmas Tabiát már nem lehetett látni belőlük. Az ellenség támadása alapján utólag azt állapíthatjuk meg, hogy nem voltak tisztában azzal, hogy a korábban nyitott flèche-t időközben zárt reduttá alakították.

A *Yukseks Tabia*, egy ötoldalú redut, Tachmas Tabiától 600-700 lépésnyire alkotta a centrumot. Az előbbihez hasonlóan ebben is helyet kapott egy lőszerraktár. Lunették védtek két oldalról: a Yarim Ai⁸⁵ bal felől és egy másik jobb felől.

Ez utóbbi lunetta és a jobb szárny alapját képező Shirshani-tepessi között először csak mintegy harminc lövészárók voltak, amiket azonban később egy hosszú mellvéddé, az úgynevezett Rennison-vonalakká (Shirshani-Seper⁸⁶), alakították át, amelyben négy ágyúállást is elhelyeztek.

A *Shirshani-tepessi*, melyről az egész tachmasi fennsík belátható, egy kicsi, elszigetelt sziklás magaslat, mely 800 lépés hosszú, középen pedig 300 lépés széles. Kívülről nézve, ez a magaslat magasnak és megközelíthetetlennek tűnik, de ha közelebbről vesszük szemügyre, jól látszik, hogy impozáns megjelenése és a Tchakmak⁸⁷ irányában kialakított kicsi és jelentéktelen földsánc ellenére is portyák támadása előtt, valamint az elülső és hátsó oldalakon még kis hadoszlopok esetében is.

Ennélfogva, látható, hogy míg Tchimis Tabia látja be legjobban a város nagy részét, őt magát a Lake-erődből lehet belátni. A Lake-erőd a Tachmas fennsíkról látható be, a Shirshani-tepessiről pedig végül az egész harctér áttekinthető.

II. A folyó bal partján védelemre kijelölt, elsáncolt egység ereje

Június elején, nem sokkal azelőtt, hogy az oroszok feltűntek Karsnál, Williams tábornok Muchir Vassif Pasával⁸⁸ folytatott megbeszélései alapján rám bízta a magaslatokon levő egység, azaz a Kars folyó bal partján elhelyezkedő összes csapat vezetését. A török nyelv társalgási szintű ismerete, valamint a Szultán⁸⁹ seregében szokásos regulákban és kiképzési módszerekben való jártasságom alkalmassá tett arra, hogy ezt a tisztet segítség nélkül lássam el.

Teesdale századost, Williams tábornok szárnysegédjét osztották be mellém vezérkari főnöknek. Ennek az egységnek a felépítése szeptemberben a következő volt:

⁸³ Az erődtámasz olyan része, melynek két oldala kiszögélést alkot és két szárnya párhuzamos azzal a fő vagy képzeletbeli vonallal, amely felezi a kiszögélést.

⁸⁴ Çorak.

⁸⁵ Yarımay.

⁸⁶ Hassaşıhaneci Siperi.

⁸⁷ Çakmak falu.

⁸⁸ Vassıf Mehmed Paşa vö. 40. jegyzet. Müşir: tábornagy.

⁸⁹ Ekkor: Abdülmecit (1839–1861).

Gyalogság
Első dandár – Tcherkess Hussein Daim Pasa⁹⁰ vezérőrnagy

			<i>Ember</i>
Első arabisztáni lövésszászlóalj	Szadik (sic!) Effendi ⁹¹ őrnagy		400
Első arabisztáni reguláris zászlóalj	Omer Effendi ⁹² őrnagy	Temir Bey ⁹³ ezredes	400 ⁹⁴
Második arabisztáni reguláris zászlóalj	Mehemet Effendi ⁹⁵ őrnagy		420
Harmadik arabisztáni reguláris zászlóalj	Mehemet Effendi őrnagy		400
Negyedik arabisztáni reguláris zászlóalj	Abdi Szelam (sic!) Aga ⁹⁶ őrnagy		380
Ötödik arabisztáni reguláris zászlóalj	Kolassi ⁹⁷ Mehmet Effendi		350
Hatodik arabisztáni reguláris zászlóalj	Bekir Effendi őrnagy		320
<i>Összesen:</i>			2670

Második dandár – Yanik Mustapha⁹⁸ Bey ezredes

Első zászlóalj	Első anatóliai reguláris ezred	Achmet Bey ⁹⁹ ezredes	350
Második zászlóalj			300
Első zászlóalj	Második anatóliai milíciaezred	Hussein Bey ¹⁰⁰ őrnagy	600
Második zászlóalj			500
<i>Összesen:</i>			1750
A testőrség Hussein őrnagy vezetése alatt álló lövész-zászlóalja, amelyet közvetlen irányításom alatt tartottam			520

Irreguláris gyalogság (Lázok¹⁰¹)

Aali Bey ¹⁰² az Ingliz Tabiákban	250
Hussein Bey a Tchim Tabián	80
<i>Összesen:</i>	330

⁹⁰ Hüseyin Dâim Paşa: cserkesz származású dandártábornok.

⁹¹ Sadik efendi.

⁹² Ömer efendi.

⁹³ Demir bey.

⁹⁴ Eredetiben nyomdahiba miatt csak 40 szerepel.

⁹⁵ Mehmed efendi.

⁹⁶ Abdi Selam ağa.

⁹⁷ Kolağast: szárnysegéd őrnagy, alőrnagy.

⁹⁸ Yanik Mustafa.

⁹⁹ Ahmed bey.

¹⁰⁰ Hüseyin bey.

¹⁰¹ Lázok: dél-kaukázusi nyelvet beszélő népcsoport. Napjainkban a legnagyobb tömbben Kelet-Anatólia fekete-tengeri partvidékén élnek.

¹⁰² Ali bey.

Megjegyzés: A török haderő a birodalom különböző részein toborzott hadtestekből áll, és a területek adják a hadtestek nevét. Az ázsiai sereget három ilyen alkotja, amelyeket ennek megfelelően három helyen, Anatóliában, Arabisztánban és a bagdadi körzetben toboroztak.

Összegzés – Gyalogság

Hussain Pasa vezérőrnagy vezette dandár	2670
Yanik Mustapha Bey ezredes vezette dandár	1750
Lövész-zászlóalj	520
Irreguláris csapatok	330
Összesen:	5270

Lovasság

Két lovasszáhad Omer Effendi őrnagy vezetése alatt, 30, csak fele részben harcra küldhető lóval és 250 fő gyalogsági kovás puskával felfegyverezve.

Tüzérség

A tüzérség Mehmet Bey alezredes parancsnoksága alatt állt, a csapat harci kedvét azonban Bagdadli Aali Aga¹⁰³ hevítette leginkább.

I. A Tchim és Ingiliz Tabiákban

18 nehéz ágyú	130 tábori tüzér
1 mozsárágyú	200 ostrom tüzér
6 tábori ágyú	

II. Tachmason

2 nehéz ágyú	130 tábori tüzér
26 tábori ágyú	147 ló kétségsbeejtő állapotban

A nehézfegyverzet különböző kaliberű, többnyire elavult fegyverekből állt. A legnagyobb 11 okkás, a legkisebb 3 okkás, mind lövegtalpakon vagy ostromtalpakon [siege carriages].

Két tábori üteg, azaz 12 tábori ágyú, 1,5 okkás volt, a többi pedig 3 okkás.

Minden puskához 290 töltény és 60 kartácslövedék járt, a tarackokhoz pedig egyenként 350 lövedék.

Ibrahim Bey ezredes, a tüzérség parancsnoka, minden elismerést megérdemelt azért, ahogy tüzérségét harcrendbe állította.

Az imámok, kâtibok,¹⁰⁴ a zenészek, dobosok, szolgák és szakácsok mind fel voltak fegyverezve és az őrségben teljesítettek szolgálatot.

¹⁰³ Bağdadlı Ali ağa.

¹⁰⁴ Imam: előimádkozó a mecsetekben, kâtib: írnok.

Gyalogság	5270 férfi	
Lovasság	250 férfi	30 ló
Tüzérség	939 férfi	147 ló
<i>Összesen</i>	<i>6459 férfi</i>	<i>177 ló</i>

21 ágyúval és 32 tábori ágyúval*

III. A lövészárkok csapatainak és fegyverzetének elosztása

Amikor az ellenség néhány héttel megérkezése után felállította főhadiszállását Buyuk Tikmében, a Tachmas előtt, attól másfél órai járásra, eldönt, hogy a fennsíkot meg kell tartanunk. A Tachmast Lake ezredes (Williams tábornok irányítása alatt) az ellenség szeme láttára erősítette meg, és a legjobb dandárt (Tcherkess Hussein Daim Pasa vezetésével) küldték fel a tartalékosok közül a fennsík megszállására. Sátoromat elszállítottam a Lake-erődből, és a Tachmas közepén állítottam fel, mivel addigra szilárd meggyőződésemmé vált, hogy pusztá *létiünk* ennek a pozíciónak a megtartásától függ.

Július elején, Tachmasra költözésemkor Williams tábornok a következő szóbeli utasítást adta nekem:

„Tartsa meg Tachmast olyan jól, amennyire csak tudja; ha egy esetleges támadás következtében nem tudná tartani a fennsíkot, vonuljon vissza a Lake-erődbe, de semmi esetre sem az előtt, hogy az ellenség 2000 vagy 3000 embert el nem veszített. Segítséget a városban levő fő tartalékból küldenek majd Tchim Tabiába, onnan a Lake-erődbe, majd az erődből Tachmasba.”

Ezekkel az utasításokkal, az időközben felsorakozott csapattal, valamint a Williams tábornok által felállított nehézfegyverzetrel maradtam a fennsíkon. Rám várt a feladat, hogy tetszésem szerint osszam el a csapatokat és a tábori tüzérséget Tachmason.

Így tehát megtettem a szükséges lépéseket. Amint a következő leírásból majd kiderül, rendelkezéseimbe nem szóltak bele, és a Főhadiszállásról egyetlen parancs, egyetlen hír sem érkezett az alatt az idő alatt, míg az ütközet tartott. Napközben, az általunk megszállva tartott pozíció jellegéből fakadóan, elegendő volt a „megfigyelőhelyekről” szemmel tartanunk az ellenséget. Ezáltal csapataink energiáit jelentősen kíméltük, hiszen az embereknek csak minden második éjszaka kellett a lövészárkokba menniük.

Szeptember 28-a estéjén és éjszakáján a sáncokat a következőképpen foglaltuk el:

A *tachmasi fennsík*: Hussein Pasa letáborozott a Tachmas fennsíkon az első és második arabisztáni reguláris zászlóaljjal, közvetlenül a Tachmas redut háta mögött. Ezeknek a zászlóaljoknak az egyike látta el a szolgálatot a redutban és a hozzá csatlakozó mellvédeken.

Az arabisztáni lövésszázlóalj kapta feladatul a gyenge bal szárny védelmét, amit nem védett semmiféle akadály az ellenség előtt, így tehát könnyen kerülhetett a kezükre.

* A fordító megjegyzése: a török ágyúknál előforduló kaliberek legközelebbi megfelelői a brit rendszerben. 11 okka kb. 32 fontnak felel meg.

9 okka egy kicsit nehezebb mint 24 font.

7 okka valamivel nehezebb mint 18 font.

5 okka valamivel nehezebb mint 12 font, kb. 14 fontnak felel meg.

3 okka kb. 9 fontnak felel meg.

1,5 okka kevesebb mint 6 font, kb. 4,5-nek felel meg.

[A szerzők megjegyzése: az ágyúknál használatos okka átszámítására nem lertünk pontos adatokra. Óvatosságra ad ugyanis okot, hogy az Oszmán Birodalomban még ebben a korban is egyes mértékegységeken belül jelentős területi különbségek voltak. Az okka legáltalánosabban használt átváltási kulcsa a XIX. században: 1 okka = 1,282945 kg. A kérdésre lásd *Inalcik, Halil*: Introduction to Ottoman Metrology. *Turcica*, 15 (1983). 311–348. o., különösen 338–340. o.; 1 fontot 0,45359237 kg-mal és egy okkát 1,282945 kg-mal számolva a fordító által megadott értékek nagyjából valóban megfelelnek egymásnak.]

Ez a zászlóalj két századdal elfoglalta a bal oldali lunettát, míg a többiek körülbelül 400 lépéssel hátrább verték fel sátraikat.

A lunettában két könnyű tábori ágyú volt, a tachmasi redut bal oldali mellvédje mögött a redut szomszédságáig pedig három (két 3 okkás tarack és egy másfél okkás ágyú).

Hat ágyút (egy nehéz 9 okkást, egy nehéz 5 okkást, egy 3 okkás táborit és három 1,5 okkás táborit) helyeztünk el magán a tachmasi reduton belül.

Hussein Pasának, egy esetleges támadás esetén, tartania kellett ezt a bal szárnyat. Amennyiben el kell hagynia a lunettát és a mellvédet, már csak a redut szolgálhat utolsó menedékként, ezt azonban a végsőkéig tartania kell. Biztosítottam róla, hogy minden lehetséges segítség a rendelkezésére áll, én pedig magamra vállaltam az összes többi stratégiai pont védelmét.

A harmadik arabisztáni reguláris zászlóalj elfoglalta a lunettákat Yuksek Tabia előterében, két-két századdal a Yarim Ai nevű bal oldali, valamint a jobb oldali lunettákban. A fennmaradó négy század Yuksek Tabián belül állt készenlétben.

Két 3 okkás tábori ágyú volt a Yarim Aiban, két 3 okkás tábori ágyú, két 5 okkás tarack a jobb oldali lunettában, valamint egy 5 okkás tarack és három 3 okkás tábori ágyú került Yuksek Tabián belültre.

A negyedik arabisztáni reguláris zászlóalj négy századdal tartotta a Rennison-vonalat a vonal egész hosszában, a jobb oldali vége kivételével. A maradék négy századot hátrább helyeztük el két kisebb, két-két századnyi csapatra osztva.

A testőrségi lövészs század tartotta ennek a vonalnak a jobb végét a következő felosztásban: egy század felelt a Rennison-vonalak jobb szárnyáért, egy másik a Shirshani-tepossinek nevezett magaslatot tartotta, a harmadik század a Tchakmak mellvédnél állomásozott, a fennmaradó öt század pedig 300 lépéssel a jobb oldal vége mögött verte fel sátraikat.

A tchakmaki mellvédnél két 1,5 okkás tábori ágyú védte a hátvédet. A két lovasszázad pedig lovaik nélkül hátul maradt és további 100 emberrel erősítette ezt a mellvédet; a többiek pedig a 400 lépéssel hátrább felállított táborban kaptak helyet mint segéderő.

Az ötödik és hatodik arabisztáni reguláris zászlóalj 5 tábori ágyúval (2 tarackkal és 3 ágyúval) főtartalékként velem maradt a tachmasi fennsík közepén.

A *Tchim és Ingliz Tabiák*: Hussein Bey őrnagy foglalta el Tchim Tabiát az anatóliai milícia második ezredének egy zászlóaljnyi emberével, egy 80 főnyi irreguláris csapattal, egy 9 okkás és két 7 okkás (elavult típusú) nehéz ágyúval, egy nehéz 5 okkás mozsárágyúval, valamint két 3 okkás tábori ágyúval.

Az előbb említett ezred második zászlóalja, Yanik Mustapha Bey ezredes vezetésével az időnként Veli Pasa Tabiának is nevezett Lake-erődben táborozott le, amely egy nehéz 11 okkás, egy nehéz 9 okkás és egy 7 okkás mozsárágyúval, két okkás, tábori kocsin [garrison carriage] elhelyezett mozsárágyúval, egy 22 okkás tarackkal és két 3 okkás tábori ágyúval volt megerősítve. A Lake-erődtől jobbra eső Churchill-lunettát pedig egy század és két 1,5 okkás tábori ágyú védte.

A többi három Ingliz Tabiát az első anatóliai reguláris ezred két zászlóaljnyi embere, egy 250 főnyi irreguláris csapat, a szabadcsapatok gyalogsága foglalta el Ahmet Bey ezredes parancsnoksága alatt a következőképpen:

Első zászlóalj

Két század Zohrab Tabiában, egy nehéz 7 okkás, egy nehéz 3 okkás ágyúval és két 1,5 okkás tábori ágyúval.

Négy század, egy nehéz 3 okkás ágyúval Thompson Tabiában.

Két század, egy-egy, tábori kocsikon elhelyezett 7 okkás és 5 okkás tarackkal és egy nehéz, 3 okkás ágyúval Teesdale Tabiában.

Ennek az ezrednek szolgálaton kívüli második zászlóalja azt a parancsot kapta, hogy riadó esetén a tartalék között foglalják el posztjukat, az egység egyik fele a Teesdale és Thompson Tabiák közt félúton hátul, másik fele pedig a Zohrab és Thompson Tabiák közt félúton hátul. Maga Ahmet Bey azt a parancsot kapta, hogy e három tartalék egységet a leginkább fenyegetett pontokra irányítsa.

A 250 főnyi irreguláris gyalogság sátrakban kapott helyet és a jobb szárny fedezetét látta el.

Szevasztopol elestének híre, mely szeptember 23-án ért el Karsba, a tábor harci morálját addig nem tapasztalt mértékig tüzelte fel. Az azt követő napokban azonban az ellenség őrzőjeit lehetett látni a hajnali órákban a Laztepassi¹⁰⁵ közelében, s köztük jónéhány tisztet is. Ugyanakkor továbbra is megfigyelhető volt, hogy az ellenség céllovészetben gyakorolja magát.

Éjszakánként kocsik, különböző fények és lámpások mozgását jelentették. Ez a körülmény többekben azt a reményt keltette, hogy az ellenség már a visszavonuláshoz készülődik, és hamarosan elhagyja területünket.

Általában azzal a céllal létesítenek ostromzárát, hogy megakadályozzák a kifelé történő kapcsolattartást, és az ilyen módon demoralizált tábornak könnyedén megtámadhassák. Minekutána mi egyszer sem kíséreltük meg a kitörést, és csak igen gyengén akadályoztuk az ellenség manővereit, míg az nem került fegyvereink hatósugarába, nem tudtam mire vélni ezeket az éjszakai mozgásokat. Ennek ellenére nem hittem abban, hogy harc nélkül vonulnak majd vissza.

Szeptember 28-án, nem sokkal az est leszállta előtt, szárnysegédem jelentette, hogy az ostromló körülmény közelében, a Kanikeui¹⁰⁶ magaslatokon észrevett néhány nagy fehér tömböt, de nem tudta megállapítani, hogy mik lehetnek azok, és vajon mi célból kerültek oda. A további vizsgálódást meghiúsította a sötétség. Az ellenség szokás szerint elsütötte a takaródót jelző ágyút, és bár a jelentés keltett némi rossz előérzetet, senki sem sejtette, milyen véres reggelre ébredünk másnap.

Szeptember 29-én körülbelül három óraker, szinte egyidőben hírnökök érkeztek a sátramhoz a három különböző oldalon elhelyezett előőrstől, és a sietségtől kifulladásra jelentették: „Az ellenség felénk tart.”

A tartalékosokat utasítottam, hogy a lehető legnagyobb csendben készüljenek elő, Aali Aga őrnagyot elküldtem a tüzérségi állásokhoz, hogy nézzen utána az ágyúknak, és továbbítottam a jelentést az egy órányira (kb. három mérföldnyire) lévő főhadiszállás felé.

Miközben még a tartalékosokkal foglalkoztam, kiküldtem néhány tisztet, hogy vizsgálják meg, vajon az ellenség a Shirshani-tepassi gyenge pontja felé nyomul-e a jobb szárnyon; és vajon a bal szárnyon az úton közelít-e, ami egy a terepet jól ismerő sereg számára lehetővé tenné Hussein Pasa helyzetének meggyengítését és a Lake-erődben állomásozók meglepését.

Biztos lévén benne, hogy Hussein Pasa ura a helyzetnek, a középső csapatokhoz, majd onnan a jobb szárnyhoz siettem, hogy magam ellenőrizsem az előőrsök jelentésének igazát.

Az éjszaka, közeledve végéhez, tiszta volt, szinte felhőtlen, a hold pedig magasan állt. Fényénél először csak annyit tudtam kivenni, hogy az előttem fekvő völgy némely része sötétebb volt mint a többi, olyasféléképp, ahogyan egy távoli terület megművelt és legelőnek hagyott földjei elűtnek egymástól.

Mivel azonban úgy tűnt, hogy a sötétebb részek hol mozogtak, hol pedig mozdulatlanul maradtak, mivel a völgyben egyre több ilyen árnyék jelent meg, és mivel a fületem a földre szorítva meghallottam a völgyön keresztül csendben előretörők kerekeinek hangját, nyomban megértettem, hogy az ellenség nagy erővel készült lerohanni a Tachmast.

Ennek a sűrű tömegnek mozgási iránya pillanatról pillanatra világosabbá vált: Hussein Pasa pozíciója és a Rennison-vonalak felé haladtak.

A tüzérmagy jelentése, miszerint a tüzérek készen állnak és az ágyúk mellett az első lövés eldördülésére várnak, nagy megkönnyebbülést jelentett ebben a feszült helyzetben.

Miután meggyőződtem arról, hogy nem fenyeget közvetlen veszély a jobb szárny és a hátország felől, valamint hogy minden az első támadás visszaverésén múlik, a szigorú taktikai szabályokat figyelmen kívül hagyva úgy döntöttem, hogy a kezdetektől fogva bevetem a rendelkezésemre álló teljes haderőt. Ennek megfelelően, mielőtt az ellenség lőtávolságra ért volna, előre küldtem a tartalékosokat, és a védvonalakat a következőképpen erősítettem meg:

¹⁰⁵ Laztepesi.

¹⁰⁶ Kaniköy.

A testőrség öt századnyi tartalékban lévő lövészt a jobbszárny legszélére, a mellvéd mögé küldtem.

A hatodik arabisztáni zászlóalj két századnyi seregét a Yuksek Tabia előtt jobb oldalon lévő lunettába irányítottam, a fennmaradó hat századot pedig a Rennison-vonalak bal szárnyára rendeltem.

Az ötödik arabisztáni zászlóaljat Hussein Pasához küldtem erősítésnek.

A tartalékban levő öt ágyú közül kettőt a jobb szárny szélén, a másik hármat pedig Yuksek Tabiában állítottam fel.

Bár a Hussein Pasa ellen vonuló sereg sokkal nagyobb volt, mint a Rennison felé törő, én mégis úgy határoztam, hogy ez utóbbinál maradok az első támadás visszaveréséig, hiszen abban a pillanatban ez sokkal nagyobb veszélynek volt kitéve, mint Hussein Pasa. Döntésemet egyrészt az indokolta, hogy mivel a Rennison-vonalak nem több mint egy hosszú mellvédsor, könnyen megkerülhető és így hátulról is bevehető; másrészt pedig a terep a mellvéd előtt sokkal egyenletesebb volt, ezért gyorsabb taktikai döntéseket tett lehetővé, ami nagy szabadságot adott nekem. Abban az esetben ugyanis, ha sikerülne visszavernem az ellenséget ennél a pontnál, nagyobb könnyedséggel tudnám onnan irányítani a későbbi hadmozdulatokat, és felmenthetném Hussein Pasát is. Legrosszabb esetben pedig Hussein Pasa visszavonulhatna a reduton belülre, és tovább tarthatná magát azután is, hogy a Rennison-vonalakat bevették, és a Tachmas fennsík egészén immár a legnagyobb fejtelenség uralkodik.

Eközben az ellenség első sorai tökéletes csendben nyomultak előre, és már vagy 1200-1500 lépésnyire közelítették meg a fennsík alját.

Az ellenség egyik tüzérségi ütege már kezdte is elfoglalni állásait egy alacsony dombon, tőlem jobbra előre, légvonalban kb. 1000 lépésnyire.

Ekkor elhatároztam, hogy miután vagy 25-30 perc is eltelt már az első, az ellenség előrenyomulásáról hírt adó jelentés óta, én leszek az, aki megtöri a csendet, amit oly körülmények között mindkét fél addig fenntartani. Ennek szellemében elrendeltem az előttem fekvő domb lövetését. Aali Aga őrnagy személyesen adta le az első lövést.

Felhangzott tehát az ágyútűz az egész vonal mentén. Az ellenség ugyan szerényen reagált erre, viszont három hadoszlopba fejlődve, szüntelen harsogó csatakiáltásokkal támadt ránk.

Egy hadoszloppal Tachmas bal szárnya felé vonult, egy másikkal ennek a redutnak az elejét támadta, míg a harmadikkal a Rennison-vonalak ellen tört.

Mindegyik hadoszlop több erős zászlóaljból állt, és oly sokan voltak, hogy utólag nem győztem hálát adni a jószerencsének, amiért nagy részüket beborította a füst és a szürkület. Ragyogó napsütésben már pusztán a látványuk rémületet okozhatott volna.

A velem szembe haladó hadoszlopot erős ágyútűz, majd közelebb kerülve előlről és mindkét szárnyról erős puskatűz fogadta.

Az ellenséges egység azonban, figyelemre sem méltatva veszteségeit haladt folyamatosan előre fel a dombra, az útját akadályozó sziklák és a mintegy fél óráig tartó keresztűz ellenére. Amint 150 lépésnyire megközelítettek bennünket, az első sorok tüzet nyitottak, anélkül, hogy egyetlen pillanatra is jelét adták volna a megtorpanásnak vagy a visszavonulásnak. Az előretörésben ekkor megnyilvánuló lelassulás és bizonytalanság, valamint az a tény, hogy tüzet nyitottak, azt sugallta, hogy tisztjeik – akik, ahogy a nemesi seregeknél szokás, igen nagy számban az első sorokban foglaltak helyet – elesetek, máskülönben nem lőttek volna, kockáztatva azok életét.

Ekkor összegyűjtöttem úgy 50 testőrségi lövészt, és a mellvéd mögé irányítottam őket; pontosan az ellenséggel szemközt. Az általuk keltett plusz tüzerő, bármennyire csekély volt is, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy legyőzze az ellenség támadásában még megmaradt lendületet. A hadoszlop visszafordult, ám előtte a csapat tízlépésnyire megközelítette az árkot, négy emberük a sorból kiugorva átjutott egy védelem nélkül álló lőrésen, és a hátunk mögé került.

Bár az ellenséget visszavertük, és még közáport is zúdítottunk rá visszavonulása kezdetén, hiszen tüzérségi tartaléka oltalmába került, és összesen alig ezer halottat és sebesültet hagyott a csatatéren. Ezek közül is 850 egy összefüggő területen, egymáshoz közel hevert.

Ha a tüzérségünk nem akart volna mindenáron kartácsolni és gyalogságunk legnagyobbik része nem lőtte volna el olyan gyorsan a nála lévő löszert, a meghátráló ellenség veszteségei sokkal súlyosabbak lettek volna.

Kedvező helyzetünknek köszönhetően a mi veszteségeink szinte jelentéktelenek voltak, bár a testőrség lövészeinek legmélyebb fájdalmára, Aali Aga, az alakulat alornagya [adjutant-majior = kolağasi] is a halottak között volt.

A sikertől megmámorosodott török katonák elhagyták helyüket, és a mellvéden átugrálva az elesettek felé vették az irányt, hogy fosztogassanak és fegyvereket zsákmányoljanak. Ekkor kaptam a hírt, hogy „a Yuksek Tabia előtt lévő Yarim Ai nevű lunetta elesett, és a Tachmas redutot védő Hussein Pasát minden oldalról körülzárták”.

Hogy úrrá legyek a körülöttem lassan elharapódzó fejtelenségen, azt a hírt adattam tovább, hogy az ellenség immár a hátunk mögül támad. A bejelentés hatott. Ez a kis csel a tisztek kitartásával együtt, amivel a zászlóaljokat vezényelték, elérte a kívánt hatást.

Bármennyire kicsi is volt az esélye egy újabb támadásnak ezen a ponton, a hosszú, nyílt, immáron alig védett vonalról nem lehetett csapatokat elvonni még ekkor, a hajnal beköszöntével sem, amíg nagy számú kozák csapat állomásozott vele szemben. Így tehát a testőrség nem több mint négy, a halott orosz katonáktól hirtelenjében zsákmányolt lőszerrel ellátott lövészszázadával tudtam csak sietve a bal szárny védelmére sietni. A rend fenntartását és az ellenség megfigyelését pedig Abdi Szelam Aga őrnagyra bízam.

Hussein Daim Pasát a már említett véget nem érő csatakiáltással támadták meg a bal szárnyon és szemből. Olyan elsőprő tömeggel és olyan nagy lendülettel törtek rá, hogy kénytelen volt kiűrtetni a területet maga körül, minek következtében a lunetta bal oldalának szélén levő két kis ágyú is az ellenség zsákmányául esett, és kénytelen volt visszavonulni a Tachmas redutba mind a négy zászlóaljjal.

Az első lövészárkok, a bal oldali teljes mellvéd, ötvenlépésnyire a reduttól, a közel e mögött felállított több mint háromszáz sátor és a jobb oldali rövid mellvéd széle mind elesett az első támadáskor. Az ellenség a sikertől megcsalatra, dobjait püfölve, zászlóit lobogtatva küldte egymás után előre a zászlóaljait, hogy megszilárdítsa pozícióját, és további állásokat hódítson meg a lerothant területen.

Mire kihajnalodott, Hussein Pasa négy legyengült zászlóaljával és hat ágyújával együtt a redutba zárva találta magát. Legalább 15 000 orosz katona vette őket körbe, sok helyen csupán egy pisztolylövésnyi távolságra egymástól. Valójában olyan közel, hogy akár kövekkel is harcolhattak egymás ellen.

Az ellenségnek azonban meg kellett elégednie azzal a látszólagos előnnyel, amit az első roham alkalmával megszerzett.

Hussein Pasa elmozdíthatatlan szilárdsága, tüzéinek nagy tüzeje, csapatainak rendezettsége és eltökéltsége, akiknek a lelkesedése felülmúlta az ellenséget is, nem csak azt akadályozta meg, hogy az ellenség tovább törjön előre az árok felé, hanem azt is lehetővé tette, hogy ez a bátor tábornok kihasználja az ellenség első megtorpanását, és maga mellé véve kb. száz önkéntest, megkísérelje az első rohamot a reduttól jobbra fekvő mellvéd és a legfelső sátrak ellen, hogy ha ideiglenesen is, de kimozdítsa onnan az ellenséget, és magával vigye Yanik Mustafa Bey ezredet a redutba az így keletkezett résen keresztül.

A fent említett tisztt, négy erős Lake-erődbeli századdal elsőként érkezett Tachmas megsegítésére. Tehette, hiszen a rohamot jelző ágyútűz őket nem fenyegette. Eljutott ugyan a sátrak közelébe, de az ellenség tüzeje megállította, és még meg is sebesült az arcán. Ekkor, kihasználva egy hosszú, félhold alakú kőfal nyújtotta menedéket, amit addig csak arra használtak, hogy a tábori konyhát megvédelmezzék a szélről, embereivel e mögé rejtőzött el. Innen, ebből a jó takarásból Yanik Mustapha Bey nagy veszteségeket tudott okozni az ellenségnek, akik egyre nagyobb számban özőnöltek el a sátrakat. Amikor azután egy, a hátuk mögül érkező, frissen bevetett zászlóalj is célba vette őket, Hussein Pasa kitörése a legjobbkor érkezett, hogy kimentse őt ebből a kritikus helyzetből.

Ugyanekkor Kerim Pasa, a reis, vagyis a főparancsnok helyettese egy szárnysegéd, egy szolga és négy kurd kíséretében áttört az ellenség sorain és bejutott a Tachmas redutba, aminek védelméből oroszlánrészt vállalt. Dicsőséges szereplését nem csak parancsainak köszönhetette, hanem ugyanennyire vitézi helytállásának is. Szilárdan ült a nyeregben, zavartalanul és megszakítás nélkül szívva csibukját a minden oldalról rá zúduló golyózápor közepette, úgy is, hogy egymás után két lovat is kilöttek alóla.

A három fő hadoszlop első támadásával egy időben egy mintegy 600-800 emberből álló kisebb, közbelső hadoszlop a Yuksek Tabia előtt bal oldalon fekvő Yarim Ai lunettára támadt. A lunettát két századdal és két ágyúval védő alórnagy megrettent az ellenség csatakiáltásától és, mint ahogy azt később cselekedete igazolásaképpen elmondta, miután hátulról is fenyegető helyzetbe került, igen erőtlően ellenállást tanúsítva visszavonult Yuksek Tabiába.

Amennyiben az ellenség ennél a pontnál a megtorpanás helyett inkább haladéktalanul a visszavonuló helyőrségi csapat után veti magát, a pániknak köszönhetően minden valószínűség szerint elfoglalta volna Yuksek Tabiát. Ezzel a veszteséggel pedig minden bizonnyal a jobb szárny eseményei is egészen más fordulatot vettek volna.

Az ellenség megtorpanásával azonban időt nyert a helyőrség ahhoz, hogy összeszedje magát addigra, míg egy szerencsés véletlen a redutba nem vezérelte az angol Teesdale kapitányt.

A százados szokásához híven, kevéssel éjfél után – és jópár órával az ellenség előrenyomulásának híre előtt – kilovagolt, hogy Williams tábornok parancsának értelmében ellenőrzést tartson az őrszemek felett. Úgy történt, hogy ezen az éjszakán olyan útvonalat választott (gondolom Tchím Tabiát célozhatta meg), amely kívül esett az ellenség támadásának körén. Az elsőként elsütött ágyú hangja azonban hamar Tachmas felé vitte, és minekutána nem talált rám, megérzéseit követve, veszélyben lévő pontot keresett. Szerencsére Yuksek Tabiát választotta, ahová tolmácsával, Rennisonnal együtt érkezett meg.

A Yarim Aiban tartózkodó ellenség hamar felismerte, hogy nem nyert sokat ennek a kis külső bástyának az elfoglalásával, amit csak a Yuksek Tabia előtti barátságatlan terület védelmére húztak fel. Így első dolga volt, hogy a helyszínen talált két ágyút a mintegy 150 lépésnyire lévő redut ellen fordította, és felkészült arra, hogy onnan akár az erődöt is lerohanja, ám a kedvező pillanat eddigre elmúlt. Az ostromlók valóban egyre közelebb kerültek az árokhhoz, három-négy ember még a mellvéden is átjutott. Teesdale százados azonban az általa elhelyezett emberekkel olyan heves tűz alá vette az ellenséget, hogy az azonnal feladta a támadást és visszavonult a lunettába. Ezek után hosszan tartó tüzelés kezdődött mind Yuksek Tabia, mind pedig a lunetta ellentétes oldalán elhelyezkedő ellenség részéről.

Körülbelül ezzel egyidőben értem fel Yuksek Tabia mögé a már említett négy testőrségi lövészszázaddal. Késlekedés nélkül hadoszlopba rendeztem a századokat a támadáshoz, és személyesen vezettem ezeket a sztambuli nemesifjakat a lunetta ellen, hangos „Sokáig éljen a Szultán!” kiáltásokkal. A rövid, ám a szuronyok miatt igen véres kimenetelű csetepaté után az ellenség feladta a harcot, és teljes fejletlenségben rohant vissza tartalékai oltalmába, kb. hatvan halottat hagyva a harcmezőn. Hassan Aga,¹⁰⁷ a lövészek őrnagya, Szelim Aga, saját szárnysegédem, mindketten lóháton, valamint Halil Bey, Aarif¹⁰⁸ Aga, Ibrahim Aga és a harc során elesett Mehemet Effendi századosok mind az első sorokban küzdöttek.

A nap azonban még mindig a tachmasi reduton múlt. Hacsak nem szabadul fel ez a pont, az addig elért részleges sikereink nem érnek túl sokat. S míg az erősítés szinte emberről emberre érkezett fel hozzánk, az ellenséges áradat folyamatosan duzzadt előttünk.

Reggel 6 óra tájban, körülbelül abban az időben, amikor a Yarim Ai lunettát visszafoglaltuk, és amikor Yanik Mustapha Bey ezredes átcúszott az ellenséges vonalakon és csatlakozott Hussein Pashához, a következő volt a helyzet a tachmasi redut környékén.

Szemben annyi ellenség zsúfolódott össze a lövészárkoknál és azok közvetlen környékén, hogy minden a redutból ebbe az irányból leadott kartácscsal találnunk kellett, szinte lehetetlen volt egy lövést is elrontani. Lejjebb a dombon, a lövészárkok alatt, velük rézsútosan az ellenség erős tüzer-séget helyezett el. Ebből a pozícióból, anélkül, hogy láthatták volna, lőtték a yukseki és tachmasi redutot. Ez a hadmozdulat érthető volt a Yuksek ellen, de azok a golyók, amiket a tachmasi redut ellen lőttek ki, időnként az erődítmény előtt vagy mögött robbantak fel, nagy veszteségeket okozva az ellenség saját gyalogságában.

Bal oldalon, a hosszú mellvéd, mintegy 50 lépésnyi távolságig a reduttól az ellenség tulajdonában volt az első támadás óta. Ezen az 50 lépésnyi területen korábban három ágyút helyzetünk el a

¹⁰⁷ Hasan ağa.

¹⁰⁸ Arif.

mellvéd mögött, a redut szomszédságában. Annak ellenére azonban, hogy ott kellett hagynunk őket, az ellenség sem tudta használni ezeket az ágyúkat. Igen figyelemreméltó volt azt látni, ahogy ezek az ágyúk mindvégig megőrizték „noli me tangere”¹⁰⁹ helyzetüket, még a leghevesebb harcok közepette is.

Ha Hussein Pasa kísérelte volna meg visszaszerezni őket, a redut mögött felállított sátrakból kiözönlő ellenség kergette volna vissza. Ha pedig az oroszok próbálkoztak volna, bizonyosan a redutból közvetlen közélről rájuk zúduló golyózápor verte volna őket vissza az ágyúktól. A közelben és a lunetta mögött elhelyezkedő ellenséges tüzérséget saját rohamozó egységei akadályozták és korlátozták oldalazó tüzre [curved fire].

Hátul, a redut mögött bár az ellenségnek nem volt tüzérsége, folyamatosan tört előre hatalmas gyalogságával, saját szétvert hadoszlopain keresztül, a sátrak között. A hadoszlop hátsó vége szünet nélkül nyomult előre, míg az elejét még mindig sakkban tartotta és megállásra kényszerítette a redutból pontosan leadott folyamatos golyózápor. Ezen a helyen, az ellenség háta mögött jobbra, a tábori konyhából rögtönzött mellvéd takarásában tartotta magát a nemes Zacharia Bey¹¹⁰ ezredes az ötödik anatóliai reguláris ezred két zászlóaljával, akiket a tartalékosok közül küldtek egymás után a városból. Mögöttük az ellenség kozákjai és irreguláris lovassága nyüzsgött és fosztogatta a fennsík közepén a tartalék még épségben maradt sátrait. Közvetlenül az én sátram előtt lengedezett az orosz trikolor.

Jobb oldalon, szintén a Tachmas reduthoz viszonyítva, orosz szörmesapkák kezdtek feltűnedezni. Az árokban és a mellvéd szélénél, a reduttól jobbra csatárok nyüzsgtek, néhányan közülük kúp alakú golyóval lőttek be Yuksek Tabiába. Mindazonáltal, ez a pont tűnt a legmegtámadhatóbbnak, így az ellenséges tűz ellenére támadásra készültem.

Két lövészszázad maradt a Yarim Ai lunettában. Az új hadoszlopot a két másik lövészszázadból és a harmadik arabisztáni zászlóalj két, még friss századából állítottam ki, akik két tábori ágyút is hoztak magukkal Yuksek Tabiából.

Én álltam ennek a kis csapatnak az élén, amelynek lelkesedése sokkal nagyobb volt, mint számszerinti ereje. A mellvéd széle felé vettük az irányt, majd az utolsó néhány száz lépést már futva tettük meg, és a nemzeti kiáltással rohantunk rá az ellenségre. Ellenfelünk legmakacsabb, kegyelmet nem kérő embereit levágtuk ott az árokban, időközben pedig katonáim annyira megtisztították a körülöttem levő területet, hogy azonnal kapcsolatba tudtam lépni Kerim és Hussein Pasákkal a jobbomon és Zacharia Bey ezredessel a balomon.

A lövészekől Halil Bey és Aarif Aga századosok, valamint Mussa Aga főhadnagy, illetve az arabisztáni csapatból Bekir Aga és Hassan Aga századosok harcoltak leghősiesebben a támadás alatt.

A lövészek századosa, Halil Bey, egy igen fiatal tiszt, amikor megsebesült a lábán, a roham után felszállt egy eltévedt ló hátára és az első szembejövő tábori sebesszel kivetette a golyót a lábából. Kis idő múlva visszatért sebesült és bekötözött lábával, és újra a még tűz alatt lévő százada élére állt.

Az ellenség azonban csak a sátrakig húzódott vissza, ahol szokatlan kitartással tartotta magát alig ötven lépésnyire tőlünk. Embereik újra meg újra előjöttek a sátrakból, hogy elsüssék fegyvereiket, majd azonnal vissza is vonultak a sátorvásznon nyújtotta fedezékbe, hogy újratöltsék azokat.

Az orosz gyalogság a jobbra és balra álló sátraknál egyaránt hősiesen viselkedett a támadás elejétől a végéig, de látszott, hogy a redut ellen vezetett első roham után, melyet Hussein Pasa visszavert, megmozdulásaikból hiányzik az elgondolás és a tervezés.

Úgy tűnt, büszkeségük egy pillanatra sem engedte, hogy átgondolják, hogy a Tachmas elleni támadás tulajdonképpen megbukott és hogy mit kéne tenniük ebben az esetben. Attól a pillanattól fogva, hogy első csatakiáltásuk megtörte a csendet, nem igazán történt más, mint, hogy ők folyamatosan és igen hősiesen küzdöttek az egyre-másra felmerülő problémák ellen.

Leginkább a jobb oldali mellvéd visszafoglalásával tettünk szert előnyre. Nem pusztán azért, mert ez a *holtszögek* miatt egyben a Tachmas redut teljes jobb szárnyának felszabadítását is jelentette, hanem mert kihasználhattuk a mellvéd túlsó oldala nyújtotta fedezéket, és végre elúzhattuk

¹⁰⁹ Ne nyúlj hozzám!

¹¹⁰ Zekeriya bey.

az ellenséget a legelől álló sátrakból, ahonnan továbbra is heves és zavaró tüzet zúdított ránk. Igazán nagy szerencse volt számunkra, hogy így hasznát tudtuk venni a mellvéd túlsó (a tulajdonképeni elülső) oldalának. Nem lévén padka a mellvéd külső lejtőjén, az emberek beásták magukat, amik lőállásként szolgáltak nekik. A tisztek mindent megtettek, hogy folyamatosan erős tűz alatt tartsák ebből a pontból az ellenséget, aminek következtében a sátrak felől érkező ellenséges tüzerő rövid időn belül érezhetően lecsökkent. A puskatűz erejének gyengülésével végre képesek voltunk helyükre állítani azt a két ágyút, amit magunkkal hoztunk. Be is állítottuk őket, amint eltakarítottuk az utunkra álló hullahegyeket a mellvéd végének közelében. Az első kartácslővések után az ellenségnek már csak néhány embere folytatta a küzdelmet a sátrak közül, mégsem voltak hajlandóak elhagyni a harcteret vagy letenni előttünk zászlait, amelyek már annyira hozzászoktak a sikerhez.

Eközben, ahogy a nap egyre feljebb hágott az égen, minden pillanattal egyre közelebb kerülünk a győzelemhez.

Igaz ugyan, hogy a Tachmas redutban Temir Bey alezredes, Omer Effendi és Mehemet Effendi őrnagyok halálos sebet kapva feküdtek; Achmet Aga a tüzerek parancsnoka meghalt; és a helyőrség egyharmada *hors de-combat*¹¹¹ volt, a Kerim és Hussein Pasa által vezetett életben maradtak között azonban nem lohadt le a harci kedv. Hussein Pasa pedig személyesen vezette a kitérőket a bal szárnyon.

A balomon levő két zászlóalj a tábori konyhát is magába foglaló kőfaltól haladt előre óvatosan, új fedezéket keresve. Elrendeltem, hogy e csapat nagy része a mellvéd mögött foglalja el a helyét. Sajnos már nem a hős parancsnok, Zacharia Bey vezette őket. Őt két nyaksebbel, teljesen eszméletlen állapotban hagyták hátra.

Mindeközben az ellenséget, ahogy a későbbi jelentések elmondják, kiűzték az Ingliz Tabiákból; és a lake-erődi, tchim tabiai és a folyó másik oldalán fekvő tektop tabiai¹¹² nehéztüzérség a Tachmas reduttal együtt egy nagy tűzkört alkotott, amely igen nagy veszteségeket okozott az oroszoknak, mikor ők továbbra is csak küldték az erősítést a középső részekre.

Az ellenség utolsó harcba küldött zászlóaljának, mely nagy kitérőt tett, hogy a Tachmas redut hátába kerülhessen, igen különös sors jutott. A parancsnok, három másik lovas tiszttel a zászlóalj élén, amikor látta, hogy nem tudnak tovább haladni a kijelölt irányban, úgy döntött, a lehető legkisebb veszteséggel visszavonul. Elindult az előtte lévő úton, mely egyenesen Tchakmak felé vezetett. Ezzel a lépésével azonban csöbörből vödörbe került. Amint elérte a tartalékosok sátrait, ahol még lézengett néhány kozák, és kikerült a nehéztüzérség ágyúinak lőtávólából, a kozákokkal együtt bejutott a Yuksek Tabiában felállított tábori ágyúink, a Tchakmak mellvéd jobb szélétől előre-, illetve helyesebben visszahozott két ágyú, valamint a Lake-erőd tüzérségének hatósugarába. Megmenekülését – még ha veszteségek árán is – csak annak köszönhetette, hogy az Ingliz Tabiák ostromából visszavonuló orosz tüzérség is épp a Tchakmak közelébe ért, és fedezte a visszavonulást.

Ettől a pillanattól, vagyis körülbelül reggel fél tíztől kezdve, érezhetővé vált az ellenség tüzerének csökkenése, és láthatóvá vált, hogy az ütközet folyamán egymástól elszakadt különítmények a laztepei magaslat felé vonulnak vissza.

A bal oldalon a második anatóliai reguláris ezred üldözte őket, akiknek éppen ebben a kritikus helyzetben hiányzott az őrnagy. Szárnysegédem, Szelim Aga alőrnagy (korábban Tüköri hadnagy a magyar hadseregből) vette át az irányításukat, és vezette ki őket Lake-erődből. Szelim Aga az ellenség tétoavázását kihasználva a zászlóalj élére állt és előretört, hogy lerohanja az alacsonyabban fekvő sátrakat. Itt érte karját egy puskagolyó.

Miután Hussein Pasát szemből nem fenyegette többé senki sem, megmaradt csapatának felével merészen kitért és a lövészárkok ellen támadt. Jobbján Teesdale százados, egy kis különítmény élén kiment Yuksek Tabiából, amit mindezidáig az ellenség tüzérségének szakaszos lövése elvágott a többi részekről. Azt a négy ágyút, amit a Yarim Aitól egy kicsit balra helyeztettem el, először a visszavonuló ellenségre irányítottuk, később azonban az oroszok egyik tüzérségi ütegét vetjük célba vele. Ez az üteg, egy lovas hadoszloppal a háta mögött a Yarim Ai előtt fekvő magaslatot

¹¹¹ Harcképtelen.

¹¹² Tektop Tabya.

foglalta el, de annak dacára, hogy néhány lövésükkel ténylegesen eltalálták a Yarim Ai lunettát, már nem sokáig tudta tartani magát.

Néhány száz lovas Bashi Bazoukunk,¹¹³ Hadji Temir Aga¹¹⁴ vezetésével hirtelen a harcmezőn termett, hogy továbbbúzza az ellenséget. Az ellenség erős lovassága azonban mind az ő akciójukat, mind pedig a további üldözéseket szükségszerűen igen kis távolságra korlátozta az erődítmények közelében.

10 és 11 óra között az ellenség a csatater minden pontjáról elvonult.

A milícia néhány zászlóalja ugyan feltűnt Tachmason, amikor az ellenség már megfutamodott, ám nem mondható, hogy a sikerhez ők is hozzájárultak.

A tachmasi redut mögött felállított sátrak csíkokra szaggatva, mindegyikben két, három, öt, sőt, helyenként tíz halott.

A Tachmas fennsíkon összesen 370 halottunk és 420 sebesültünk volt.

Kerim Pasa, Hussein Pasa és Teesdale százados zúzódásokat szenvedtek, sőt az előző kettő ruháját több helyen golyók lyuggatták át.

Az ellenség Tachmason elszenvedett és a megrohamozott vonalak előtt eltemetett vesztesége meghaladta a 6000-et.

Már csak egy szomszédos hadoszlop támadásának leírása maradt hátra. Ez a hadoszlop, ami öt vagy hat zászlóaljából, egy vagy két tüzérségi ütegből és egy erős lovassági osztagból, (kb. két ezredből) állt, az Ingiliz Tabiák ellen vonult.

A Kanli Tabia¹¹⁵ elleni hadművelet, melyben az ellenségnek csupán egy különítménye vett részt, mindvégig lőtávolon kívül maradván, alig érdemel említést.

Mivel a Tachmas elleni főtámadással voltam elfoglalva, nem tudtam személyesen részt venni az Ingiliz Tabiáknál folyó küzdelemben, de az ütközet során onnan kapott jelentések, valamint a helyszínen tett saját vizsgálódásaim alapján, úgy hiszem, a következő események zajlottak ott le:

A már korábban említett szomszédos hadoszlop gyalogsága valamikor a Tachmas elleni első támadás után rohanta le minden erejét bevetve a Teesdale-erődben állomásozó két századunkat. Bevette az erődöt és szétszórta a helyőrség csapatát.

Ahmet Bey ezredes, a lövészárkok ottani egységének parancsnoka, aki hosszú éveket töltött el katonai szolgálatban, de nem volt háborús tapasztalata, figyelmen kívül hagyva vagy elfelejtve a kapott parancsokat, annyira elvesztette józan esztét, hogy kizárólag csak saját gyors visszavonulására gondolva magára hagyta embereit, hogy azok gondoskodjanak magukról, míg ő biztonságosan eléri a Lake-erődöt. Ezek után minden különítmény úgy cselekedett, ahogy azt a legjobbnak gondolta: néhányan az ezredes után futottak, a bátrabbak pedig a Zohrab és Thompson redutokban védtek magukat.

A 250 főből álló irreguláris csapat is elfutott, aggasztóan nagy fejetlenséget okozva ezzel. Az általuk oly nagy számban eldobált lándzsaszálócskáknak köszönhető, hogy az ellenség annyira indokolatlan büszkeséggel értékeli ezt a támadást csataleírásaiban.

Az orosz lovasság egy része átnyomult a Zohrab és Thompson redutokat összekötő középvonal előtti cheveaux de frize-n,¹¹⁶ majd az erőd mögé kerülve fejvesztve a Lake-erőd irányába visszavonulókat kezdte mészárolni. Ekkor történt, hogy a kozákok megölték Ahmet Beyt.

Közben Thompson százados Karadagh ágyút, Koch főhadnagy (korábban a poroszoknál szolgált) pedig az Arab Tabia ágyút a Teesdale redut ellen fordította, amit az ellenség korábban elfoglalt és akkor a nehézfegyverzet elszállításával foglalatossá vált éppen. Az utóbb említett tiszt még támadással is megpróbálkozott. Néhány századdal a Teesdale redut ellen nyomult átkelve a hídon, cikk-cakk vonalban kanyarogva a folyó meredek partvonalára előt.

Hogy elkerülje a Karadaghból rázúduló tüzet, az ellenség kiűrtette a Teesdale redutot; de csak azért, hogy bevegje előbb a Zohrab, majd a Thompson redutot. A közben már teljesen elharapódzó fejetlenségnek köszönhetően, ez minden ellenállás nélkül sikerült is. A Thompson százados ál-

¹¹³ *Başibozuk*: irreguláris lovas alakulatok.

¹¹⁴ *Hacı Demir ağa*.

¹¹⁵ *Kanlı Tabya*.

¹¹⁶ Spanyolbakok, lóakadályok.

tal irányított tüzéségi tűz azonban követte az ellenség megmozdulásait, mire a Williams-erődben (utolsó hódításaként) próbálta magát tartani. Még egy pár ágyút is hozattak ide, amiből felváltva lötték a Lake-erődöt és a várost.

Eközben, egy angol műszaki tiszt, Lake ezredes, a nevét viselő erődben átvette a parancsnokságot. Azzal, ahogy először a tüzereket, majd később mindazokat a reguláris és irreguláris csapatokat vezette, akiket a városból hozattak fel, hamar elérte, hogy az ellenség egész Ingliz Tabiák közeléből kénytelen volt visszavonulni. Tábornokként elismert és köztudott volt mindkét századosnak, Kadri Beynek, Kurd Ali Beynek, valamint a lengyel származású gyalogsági kiképzőtisztnak, Grotovski úrnak, ki a harcban meg is sérült, hősiessége.

Az ellenség vesztesége az Ingliz Tabiák mögött körülbelül 400 fő volt, míg a mi halottaink és sebesülteink száma, úgy hiszem, 300 körül lehetett.

Miután az ellenség kiűrtette az Ingliz Tabiákat, az ütközet utolsó felvonásában Lake ezredes tüzésége olyan hatékonyan támadta az ellenséget Tachmason, amennyire a terep egyenetlenségei azt megengedték.

A védők teljes vesztesége, azaz a halottak és a sebesültek száma 1094 fő volt, ebből 790-et Tachmas védelménél öltek vagy sebesítettek meg.

Az ütközet után, a helyőrségen eltemetett ellenséges katonák száma körülbelül 6500 fő volt, melyek közül több mint 6000-en a Tachmas elleni roham közben haltak meg. Ez a szám nem tartalmazza a visszavonuló hadoszlopok által elszállított halottakat és sebesülteket.

Kockázatos vállalkozás ünnepelt tábornokok teljesítményét kritizálni. Ófelsege a Szultán seregének olyannyira dicső napjára emlékezvén azonban, nem tudom megállni, hogy néhány megjegyzést ne tegyek.

Mivel az orosz tábornok oly csekély jelentőséget tulajdonított Tachmas pozíciójának, hogy a szeme láttára erősíthettük meg az érkezésekor ott talált gyenge védelmet és kezdhettünk bele nagyarányú munkálatokba, a hadi tudósító jogosan teszi fel a kérdést, vajon miért támadta meg végül annak legerősebb pontját hatalmas, nehezen mozgatható hadoszlopokkal.

Ha meglepetésnek szánta a manővert, hiszen erre lehet következtetni az előkészítő tüzéségi tűz hiányából, a végrehajtási módot mindenképpen veszélyes kísérletnek lehet csak nevezni.

A török hadseregnek, kihasználva a túlradó harci kedvet, a terep egyenetlenségeit és az éjszaka első felében, a holdfelkelte előtt uralkodó sötétséget, támadást kellett volna indítania a győzelem után, bevetve néhány könnyű, mozgékony hadoszlopot, hogy különböző oldalakról megrohanva Ainallit¹¹⁷ meglepje az ellenséget, mely a vereség után, körülbelül 3000-4000 fővel, az Ingliz Tabiákból ebbe a táborukat rejtő faluba vonult vissza.

Míg ez a tábor több mint négy óra járásra volt a Tchivilli Kaya¹¹⁸ közelében fekvő főhadiszállásuktól, tőlünk csak mintegy másfél órányira helyezkedett el.

Az ellenségnek azokat a csapatait, amelyeket lépcsőzetesen osztottak el e között a két tábor között, az ütközet után azonnal visszarendelték a főhadiszállásra. Senki sem tudott volna Ainalli segítségére sietni négy órán keresztül. Nem lehet kifogás az sem, hogy tüzéségünknek lovakra lett volna ehhez szüksége, hiszen éjszaka, egyenetlen terepen nem kellett volna az ágyúk, és különben is három lövészszázalajjal rendelkezünk. Az ellenség seregében oly megszokott rend és fegyelem már nem lehetett olyan szilárd egy ilyen véres nap után, amely során legjobb tisztjeinek jelentős része elesett, ráadásul a magukkal cipelt sebesültek is minden bizonnyal terhet jelentettek a számukra. Sőt, míg mi megmámorosodtunk a sikertől, az ellenség ennek megfelelően elég letört lehetett.

A védők kezében levő információk alapján, az ellenség teljes létszáma Kars körül, leszámítva korábbi veszteségeit, nem haladhatta meg a 15 000-et a gyalogság és a 10 000-12 000-et a lovaság esetében az Ainalliban tartózkodó csapatokkal együtt. Ugyanekkor, a védők tényleges ereje az elsáncolt táborokban kb. 17 000-18 000 fő lehetett, akiknek, amint az az ütközet leírásából is látszik, jelentős részét még be sem vetették. A védők félig sem lehettek annyira elcsigázva, mint az ellenség, akinek a gyalogsága egész előző este úton volt.

¹¹⁷ Aynalı.

¹¹⁸ Çivilikaya.

Az ainalli tábor szétszórásával hasznosíthatóvá vált volna a győzelem, és azt mindenképp elérhettük volna, hogy az ellenségnek nem lett volna elegendően nagy serege ahhoz, hogy fenntartsa a blokádot tőlünk mintegy tíz óra járásnyi körben.

Ennek a vállalkozásnak az elmulasztásával a dicsőséges győzelem a háború egésze szempontjából eredménytelen maradt, mint ahogy minden olyan győzelem, melyet, Clausewitz tábornok szavait idézve, „nem használnak fel azonnal a katonai háztartásban”.

Az orosz sereget vezető tábornok alábecsülte ellenségét, míg a török sereg tábornoka túlbecsülte az övét.

G. Kmety

Beicos a Boszporuszon
1856. okt. 10.

FÜGGELÉK

1.

Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. január 6.

HL P 87. d. 11. cs.

Édes jó Nikim,

Júniusi leveledet a karszi ostrom alatt megkaptam, de az előbbi háromból egyetlen egyet sem. Most Sztambulba érkeztemkor vettem november 21-két. Én írtam neked Erzerumból egy pár hét előtt, megszabadulásom után azonnal. Isten áldjon Téged jó elfelejthetetlen Nikim, jóban rosszban ugyanaz maradsz. Derék fiú vagy. Én Téged ne szeresselek? Hogy mersz úgy beszélni? Bepanaszollak a feleségednél.

Sokat szenvedtem harmadfél esztendő óta abban a Kis-Ázsiában. Múlt évben azaz 54-ben csak úgy, ex propria diligentia¹¹⁹ saját kontómra vitézkedtem a basibozukokkal, míg ez évbe az angol befolyás által komandóhoz¹²⁰ juthaték. Mégis voltak velem elégedve mert szeptember 29-kén csakugyan legény voltam a gáton, de legnagyobb örömömre szolgált a csata után az, hogy sok muszka érdemjeleket szedhettem össze, melyeket ők a 11.300-as háborúért kaptak volt. Kis mértékben tehát itt is bosszultam a szegény hazát.

Mind a mellett a karszi dolog vége szomorú, kivéve hogy én személyesen szerencsésen átestem a bajon. Mert a mint láttam, hogy kapitulálni akarnak, én és Kolman – a muzsír¹²¹ engedelmével – 8 kurdokkal lóra ülve, november 24-ki éjszakán a muszka táboron keresztül karddal és pisztollyal – egy kis kozák csetepaté után – szerencsésen áttörtünk. Kolman is jól viselte magát a schwechati halovány pofa¹²² daczára, Murawjeff hallom rettenetesen haragudott, s mérgébe szabadon bocsátotta minden nem török tisztet, mondván hogy engem sem bántott volna. De az egész muszkaság nagy kérdéseket tett utánam. No, elmúl ez is.

¹¹⁹ Saját igyekezetből.

¹²⁰ Vezénylethez, parancsnoksághoz.

¹²¹ *Müsir*: tábornagy.

¹²² Kohlmann ugyanis mint a Móga János vezérkari főnöke, 1848 őszén váltig ellenezte, hogy a magyar hadsereg Bécs felmentésére támadást indítson. Ennek köszönhetően nem lett soha ezredesből tábornok. Hermann Róbert szíves közlése.

Itt Sztambulba a nagyok kitünőleg fogadnak. Sok a mézes szó, de a praktikus eredmény még eddig kevés. A francia követet¹²³ tegnapelőtt csak egy pillanatra láthattam – postanapja volt –, de úgy látom egymásba csatkozni nem fogunk. Holnap reggelire hívott magához, ezt a levelet is ott adom át. „Egy közös barátunk van” így fogadott. Köszönöm édes Nikim hogy megnyitotta az ajtót. Szégyenbe nem hagylok még életben maradok.

De szeretnélek látni már egyszer édes pajtásom s azt a Te remek asszonyodat s gyerekedet. Azt hallom, hogy folytatása is következik. Boldog ember! Ha egy estvét együtt tölthetnénk azokkal a derék párizsi magyarokkal – Teleki Laczi,¹²⁴ Gorove,¹²⁵ Irányi,¹²⁶ Bethlen¹²⁷ s mind azokkal a kiket az idő megrószált és nehéznek talált –, de szenvednénk, de sírnánk! Hát Gyula,¹²⁸ Pongrácz,¹²⁹ Edus,¹³⁰ Hajnik,¹³¹ Szontagh,¹³² Pulszki¹³³ mit csinálnak?

Az én segédtsztem, Tüköry Lajos egy tetőtől talpig derék és vitéz fiú. A karszi csatában kétszer sturmolt¹³⁴ legislegelő – keresztül lőtték a balkezét, és noha a csonton ment keresztül, mégis felépült a fiatal életkorára erős. Itt van velem, úgy tartom mint fiamat, most őrnagy lesz. Hébe-hóba egészségtökre vele szoktam poharat üríteni. Barátságodba ajánlom.

Fizetésem nem oly nagy mint gondolod. De azért csak rajta a jó tanáccsal. Egészségem hanyatlik, valami físzutla féle kelés van indulóba.

Legközelebben megint írok. Ennyit nem írtam három esztendő alatt. Most már közelebb vagyunk egymáshoz. Egy pár hétig itt maradik. Pihenésre van szükségem. Áldjon az ég téged jó ne-mes Nikim és írjal sokszor és sokat a Te változatlan hű barátodnak

Gyurinak

¹²³ Thouvenel, Edouard Antoine (1818–1866) konstantinápolyi francia nagykövet 1855–1860 között. 1860-tól 1862-ig külügyminiszter.

¹²⁴ Teleki László (1811–1861) ellenzéki politikus, 1848–49-ben a magyar kormány franciaországi képviselője.

¹²⁵ Gorove István (1819–1881) politikus, képviselő. 1861-ben tért haza az emigrációból, 1867–71 között miniszter.

¹²⁶ Irányi Dániel (1822–1892) képviselő, kormánybiztos, emigrál, a kiegyezést követően ismét országgyűlési képviselő.

¹²⁷ Bethlen Gergely (1810–1867) honvéd ezredes, az erdélyi hadsereg lovassági parancsnoka, emigrál, 1860-tól olasz tábornok, 1867-ben hazatért.

¹²⁸ Valószínűleg Tanárky Gyula (1815–1880), gazdasági író, az emigrációban Pulszky Ferenc gyermekeinek nevelője, 1861-től Kossuth Lajos titkára. A kiegyezés után hazatért.

¹²⁹ Pongrácz László (1824–1890) honvéd alezredes, emigrál, 1867-ben hazatér, katonai szolgálatba lép, 1882-ben altábornagyi rangban nyugdíjazták.

¹³⁰ Esetleg Reményi Ede (1828–1898) hegedűművész, zeneszerző vagy pedig Horn Ede (1825–1875) izraelita tábori lelkész a szabadságharcban. 1869-ben tért haza, országgyűlési képviselő, később államtitkár is.

¹³¹ Hajnik Pál (1808–1864) országgyűlési képviselő, országos rendőr igazgató, emigrál. 1861-től ismét országgyűlési képviselő.

¹³² Szontagh Sámuel (1810–1889) Kossuth kormányzó hivatala katonai osztályának titkára, emigrál, később hazatér.

¹³³ Pulszky Ferenc (1817–1897) ellenzéki politikus, író, régész. Küllügyi államtitkár, 1849-ben a magyar kormány londoni képviselője. 1866-ban tér haza, Deák-párti képviselő, 1869–94 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

¹³⁴ Rohamozott.

Kmety György Kiss Miklóshoz, Beykoz (Isztambul) 1856. július 31.
OSZKK Fond 159/10.

Édes jó Nikim,

Ne haragudj hogy annyira rest, majdnem háládatlan vagyok. Itt az áldott heverés országában, ápril 3^{ki} és június 22^{ki} leveleidet T[houvenel] útján megkaptam. T[houvenel] igen szépen viseli magát irányomban. Látcsőt is akarsz küldeni. Ne verd magad új költségekbe, hiszen már én Kennek úgy is már én hej huj tartozom.

Én testileg egészséges vagyok, s jól kihevertem magam itt Beykoszban a Bosporus partján, hanem most a Williams eljárása nagyon furdal. Hát annyi kínok, oly szép csata után, a melyben 7 ál-ló óráig ott áztam a hol legsűrűbben esett a golyózápor, és három ízben a csapatok élén személyesen sturmoltam, nem érdemeltem én egyebet mint záradékkal két angol civilista után említetni, kik jól formán még puskaport sem szagoltak. Így a tény nem állhat. Felnyitom a számat majd én is, s elbeszélem a karszi csatát. Azzal nektek is, magamnak is tartozom. Ez az átka a hontalanságnak.

Sic vos non vobis.¹³⁵

Kérlek kísérj figyelemmel mit írnak a muszkák az ázsiai hadjáratról, s küld meg nekem minden erre vonatkozó röpiratokat. Nagy hálával leszek, most még csak hadd puskázzanak.

Egyébiránt még mindig disponilitásban¹³⁶ vagyok jó Ferik-fizetéssel.¹³⁷ Egy-két garas megvol-na, de az élet itten igen drága. London olcsóság ittenhez képest. Hajnikra nézve itt semmi kilátás nincs. Zsurmayt,¹³⁸ huszár ezredest, a ki utolsó időkben alattam szolgált és jeles katona, azt sem tudom elhelyezni, magamnál tartom.

Ha jövőmet valami biztos alapra fektethetem, talán meglátogatlak Párizsban még e télen. Na-gyon szeretnélek látni, Téged is, barátainkat is. Nőd pedig, akit én már régóta ösmeretlenül oly nagyra becsülöm, híresebb asszony lesz mint a gyermektelen Madamé de Stöel,¹³⁹ azt már látom. De a kis Aladárt nagyon kicsinyre szabtad, - on dít.¹⁴⁰ Máskor járj el becsületesebben.

Az ide mellékelt levelet küld át Cane barátunknak.¹⁴¹

Isten veled édes Miklósom

Gyurika

¹³⁵ Így ti nem magatoknak (ti. dolgoztok). Olyankor használják, amikor valaki munkájának gyümölcsét más élvezi.

¹³⁶ Rendelkezési állományban.

¹³⁷ Ferik: tábornok.

¹³⁸ Zsurmay Lipót (1816–1867) lengyel származású honvéd alezredes. 1853-ban emigrál, a kiegyezés után Magyarországon telepedett le.

¹³⁹ Madame de Staël, szül. Anne Louise Germaine Necker bárónő, (1766–1817), Necker pénzügyminiszter lánya, francia író, az alkotmányos monarchia híve, a francia forradalom és Napóleon uralkodása idején több ízben emigrációban élt. Madame de Staël egyébként nem volt gyermektelen. Hermann Róbert szíves közlése.

¹⁴⁰ Azt mondják.

¹⁴¹ Cane barátunk = Teleki László.